

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Υποσχόλια (Tīkā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Υποσχόλια (Sutta Piṭaka - Tīkā)

1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)

2. Υποσχόλια για το μεγάλο κεφάλαιο (2. Mahāvaggaṭīkā)

9. Σχόλια για τη μεγάλη ομιλία για την εφαρμογή της μνήμης (9. Mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanā)

PaliVerse

1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια

2. Υποσχόλια για το μεγάλο κεφάλαιο

9. Mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

Uddesavāra kathāvaṇṇanā

373. “Kasmā bhagavā idaṃ suttaṃ abhāsī”ti asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati, sādhāraṇaṃ pana “pākaṭa”nti anāmasitvā “kururaṭṭhavāsīna”ntiādi vuttaṃ. Samuṭṭhānanti hi desanānidānaṃ, taṃ sādhāraṇāsādhāraṇabhedato duvidhaṃ, sādhāraṇampi ajjhātikabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha sādhāraṇaṃ ajjhātikaṃ samuṭṭhānaṃ nāma bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi. Yathāha “sattesu ca kāruṇṇīyaṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī”tiādi. bāhiraṃ pana sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ nāma dasasahassamahābrahmaparivāraṃ sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tathā cāha “brahmuno ca ajjhesanaṃ veditvā”ti. tadajjhesanuttarakālaṃhi dhammapaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭipassambhetvā bhagavā dhammaṃ desetumaṃ ussāhajāto ahoṣi. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ dasabalaññādayo ca desanāya ajjhāttasamuṭṭhānabhāve vattabbā. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ, tesaṃ desetabbappakāraṃ, sattānaṃ ca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānitvā bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. Asādhāraṇampi ajjhātikabāhirabhedato duvidhameva. Tattha ajjhātikaṃ yāya mahākaruṇāya, yena ca desanāññāna idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ, bāhiraṃ pana dassetaṃ “kururaṭṭhavāsīna”ntiādimāha. Tena vuttaṃ “asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati”ti, tena “attajjhāsayādīsu catūsu suttanikkhepesu kataroya”nti suttanikkhepo pucchito hotīti itaro “kururaṭṭhavāsīna”ntiādinā “parajjhāsayoyaṃ suttanikkhepo”ti dasseti.

Kururaṭṭhaṃ kira tadā taṃnivāsisattānaṃ yonisomanasikāravantaṭṭhādinā yebhuyyena suppaṭipannatāya, pubbe ca katapuññatābalena tadā utuādisampattiyaṃ uttameva ahoṣi. Tena vuttaṃ “utupaccayādisampannatā”ti. Ādi-saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana “pubbe pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utuādisampannameva hontaṃ bhagavato kāle sātisaṃ utusappāyādiyuttaṃ taṃ raṭṭhaṃ ahoṣī”ti vadanti. Cittasārīrakallatāyāti cittassa, sarīrassa ca arogatāya. Anuggahitapaññābalāti laddhūpakāraññānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. Ekavīsatiyā ṭhānesuti kāyānupassanāvasena cuddasasu ṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu. Kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkipitvāti catusaccakammaṭṭhānaṃ yathā arahattaṃ pāpeti, evaṃ desanāvasena arahatte pakkipitvā. Suvaṇṇacaṅkoṭakasuvaṇṇamañjūsasu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni, maṇimuttādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyaṃ savisesaṃ sobhanti, kiccarāni ca honti manuññabhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyaṃ

bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā bhagavato ayaṃ desanā
bhiyyoso mattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamattamaṃ dasseti “yathā hi
puriso”tiādinā. Etthāti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasatopi, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbeṭṭhi adhippāyo.
Anuyuttā viharanti satthu desanānusārato bhāvanānuyogaṃ.

Vissaṭṭhaattabhāvenāti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojetvā
rūpādīrammaṇe abhirativasena vissaṭṭhacittena bhavitum na vaṭṭati,
pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha ayaṇa-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayaṇameva, atha kho
aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “maggassa hī”ti ādiṃ vatvā
yadi maggapariyāyo ayaṇa-saddo, kasmā puna “maggo”ti vuttanti codanaṃ
sandhāyāha “tasmā”tiādi. Tattha ekamaggoti eko eva maggo. Na hi
nibbānagāmiṃ maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippetamaṃ,
tadaññe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana
satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese
gahitā, uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenaṭi daṭṭhabbaṃ. “Na
dvidhāpathabhūto”ti iminā imassa maggassa anekamaggabhāvābhāvaṃ viya
anibbānagāmiṃ bhāvābhāvañca dasseti. Ekenāti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā
attadutiyaṭṭhābhāvena vā, yā “vūpakaṭṭhakāyatā”ti vuccati, taṇhādutiyaṭṭhābhāvena vā,
yā “pavivittacittatā”ti vuccati. Tenāha “vūpakaṭṭhena pavivittacittena”ti. Seṭṭhopi
loke “eko”ti vuccati “yāva pare ekāhaṃ vo karomī”tiādisūti āha “ekassāti
seṭṭhassā”ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayaṇaṭṭho, aññesampi
upanissayasampannānaṃ sādharmaṇato, kathaṃ bhagavatoti āha “kiñcāpī”tiādi.
Imasmiṃ khoti ettha kho-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmiṃ yevāti attho.
Desanābhedoyeva heso, yadidaṃ “maggo”ti vā “ayaṇo”ti vā. Ayaṇa-saddo vā
kammakaraṇādivibhāgo. Tenāha “atthato pana eko vā”ti.

Nānāmukhabhāvanāyappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi
ānāpānādimukhena bhāvanāyena pavatto. Ekāyananti ekagāmiṇaṃ,
nibbānagāminanti attho. Nibbānañhi adutiyaṭṭhābhāvato, seṭṭhabhāvato ca “eka”nti
vuccati. Yathāha “ekañhi saccaṃ na dutiyamatthī”ti. “Yāvatā bhikkhave dhammā
saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesamaṃ aggamaṃ akkhāyati”ti. khayō eva antoti
khayanto, jātiyā khayantaṃ diṭṭhavaṭi jātikhayantadassī. Avibhāgena sabbepi satte
hitena anukampaṭi hitānukampī. Atariṃsūti tariṃsu. Pubbeṭṭhi purimakā buddhā,
pubbe vā atītakāle.

Tanti tesamaṃ vacanaṃ, taṃ vā kiriyāvuttivācakaṃ na yujjati. Na hi
saṅkheyyappadhānatāya sattavācino ekasaddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. “Sakimpī
uddhaṃ gaccheyyā”tiādisu viya sakiṃ ayaṇoti iminā byañjanaṇa bhavitabbaṃ.
Evamatthamaṃ yojetvāti “ekamaṃ ayaṇaṃ assā”ti evamaṃ samāsapadatthamaṃ yojetvā.
Ubhayathāpīti purimaṇaṇa, pacchimaṇaṇa ca. Na yujjati idhādhippetamaggassa
anekavāraṃ pavattisabbhāvato. Tenāha “kasmā”tiādi. “Anekavāraṃpi ayatī”ti
purimaṇaṇassa ayuttatādassanaṃ, “anekañcassa ayaṇaṃ hotī”ti pacchimaṇaṇassa.

Imasmiṃ padeti “ekāyaṇo ayaṃ bhikkhave maggo”ti imasmiṃ vākye, imasmiṃ vā
“pubbabhāgamaggo, lokuttaramaggo”ti vidhānapade. Missakamaggoti lokiyena
missako lokuttaramaggo. Visuddhiādināṃ nippariyāyahetukaṃ saṅgaṇhanto
ācariyaṭṭhero “missakamaggo”ti āha. Itaro pariyāyahetu idhādhippetoti

“pubbabhāgamaggo”ti avoca.

Saddaṃ sutvāti “kālo bhante dhammasavanāyā”ti kālārocanasaddaṃ paccakkhato, paramparāya ca sutvā. Evaṃ ukkhipitvāti evaṃ “sundaraṃ manoharaṃ imaṃ kathaṃ chaḍḍemā”ti achaḍḍentā ucchubhāraṃ viya paggaḥetvā na vicaranti. Āluḷetīti viluḷito ākulo hotīti attho. Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti ettāvatā idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkāratthaṃ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṃ dassetuṃ “maggānaṭṭhaṅgiko”tiādikā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenaṭi nibbānaṃ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanaṃ,soyeva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. Magganīyaṭṭhenaṭi gavesitabbatāya. “Gamanīyaṭṭhenaṭi”ti vā pāṭho, upagantabbatāyāti attho. “Rāgādīhī”ti iminā rāgadosamohānaṃyeva gahaṇaṃ “rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho mala”nti vacanato. “Abhijjhāvisamalobhādīhī”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ te visuṃ uddhaṭā. “Sattānaṃ visuddhiyā”ti vuttassa atthassa ekantikataṃ dassento “tathā hī”tiādimāha. Kāmaṃ “visuddhiyā”ti sāmāññajotanaṃ, cittasseva pana visuddhi idhādhippetāti dassetuṃ “rūpamalavasena panā”tiādi vuttaṃ. Na kevalaṃ aṭṭhakathāvacanameva, atha kho idaṃ ettha āhacca bhāsītanti dassento “tathā hī”tiādimāha.

Sā panāyaṃ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”tiādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ soko. Ñātibyasanādinimittameva sokāvatiṇṇato “kaḥaṃ ekaputtaka kaḥaṃ ekaputtakā”tiādinā paridevanavasena vācāvippalāpo paridavanaṃ paridevo. Āyatim anuppajjanaṃ idha samatikkamoti āha “pahānāyā”ti. Taṃ panassa samatikkamāvahataṃ nidassanavasena dassento “ayañhī”tiādimāha.

Tattha yaṃ pubbe, taṃ visodhehīti atītesu khandhesu taṇhāsaṃkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. Pacchāti parato. Teti tuyhaṃ. Māhūti mā ahu. Kiñcananti rāgādikiñcanaṃ, etena anāgatesu khandhesu saṃkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. Majjheti tadubhayavemajjhe. No ce gahessasīti na upādiyissasi ce, etena paccuppanne khandhappabandhe upādānappavatti vuttā. Upasanto carissasīti evaṃ addhattayagatasamkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gāthaṃ niṭṭhapesi. Tenāha “imaṃ gātha”ntiādi.

Puttāti orasā, aññepi vā dinnakakittimādayo ye keci. Pitāti janako, aññepi vā pituṭṭhāniyā. Bandhavāti ñātakā. Ayañhettha attho - puttā vā pitā vā bandhavā vā antakena maccunā adhipannassa abhibhūtassa maraṇato tāṇāya na honti. Kasmā? Natthi ñātīsu tāṇatāti. Na hi ñātīnaṃ vasena maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre “ubho puttā kālaṅkatā”tiādinā mā niratthakaṃ paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo. Sotāpattiphale patiṭṭhitāti yathānulomaṃ pavattitāya sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya pariyosāne saḥassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṃ panāyaṃ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha “yasmā panā”tiādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakānaṃ ariyamaggādhigamo atthi. “Imaṃ gāthaṃ sutvā”ti panidaṃ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamam sutattā vuttaṃ, sāpi hi saccadesanāya parivārabandhā eva aniccatākathāti katvā. Itaragāthāyaṃ pana

vattabbameva natthi. Bhāvanāti paññābhāvanā. Sā hi idha adhippetā. Tasmāti yasmā rūpādīnaṃ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanāva, tasmā. Tepīti santatimahāmatapaṭācārāpi.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañcacore paṭipāṭiyā pesesi, te araññaṃ pavisitvā therāṃ pariyasantā anukkamena therassa samīpe samāgacchiṃsu. Tenāha “te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsū”ti. Vedanaṃ vikkhambhetvāti ūruṭṭhibhedapaccayaṃ dukkhavedanaṃ amanasikārena vinodetvā. Pītipāmojjaṃ uppajji vippaṭisāralesassapi asambhavato. Tenāha “parisuddhaṃ sīlaṃ nissāyā”ti. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya ulāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. Tiyaṃarattinti accantasamyoge upayogavacanaṃ, tenassa vipassanāyaṃ appamādaṃ, paṭipattiussukkāpanaṃ dasseti. Pādānīti pāde. Saṃyamessāmīti saññapessāmi, saññattim karissāmīti attho. Aṭṭiyāmīti jigucchāmi. Harāyāmīti lajjāmi. Vipassanti sampassim.

Pacalāyantānanti pacalāyikānaṃ niddaṃ upagatānaṃ. Agatinti agocaraṃ. Vatasampannoti dhutaguṇasampanno. Pamādanti pacalāyanaṃ sandhāyāha. Oruddhamānasoti uparuddhaadhicitto. Pañjarasminti sarīre. Sarīrañhi nhārusambandhaaṭṭhisanghātāya idha “pañjara”nti vuttaṃ.

Pītavaṇṇāya pana paṭākāya kāyaṃ pariharaṇato, mallayuddhacittakatāya ca “pītamallo”ti paññāto pabbajitvā pītamallatthero nāma jāto. Tīsu rajjesūti paṇḍucolaḷaḷarajjesu. “Sabbamallā sīhaḷadīpe sakkārasammānaṃ labhanti”ti tambapaṇṇidīpaṃ āgamma. Taṃyeva aṅkusaṃ katvāti “rūpādayo ‘mamā’ti na gahetabbā”ti natumhākavaggena pakāsīmatatthaṃ attano cittamattahatthino aṅkusaṃ katvā. Pādesu avahantesūti ativelaṃ caṅkamanena akkamituṃ asamatthesu. Jaṇṇukehi caṅkamati “nīsinne niddāya avasaro hoti”ti. Byākaritvāti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ tattha ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. Bhāsītanti vacanaṃ, kassa pana tanti āha “buddhaseṭṭhassa sabbalokaggavādino”ti. “Na tumhāka”ntiādi tassa pavattiākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento “aniccā vatā”ti gāthamāhari, tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasāṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. Upapattīti devūpapatti. Puna pākatikāva ahosi sakkabhāveneva upapannattā.

Subrahmāti evaṃnāmo. Accharānaṃ nirayūpapattiṃ disvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha “niccaṃ utrastamidaṃ citta”ntiādi. Tattha utrastanti santastaṃ bhītaṃ. Ubbigganti saṃviggamaṃ. Utrastanti vā saṃviggamaṃ. Ubbigganti bhayavasena saha nissayena sañcalitaṃ. Anuppannesūti anāgatesu. Kiccesūti tesu tesu itikattabbesu. “Kicchesū”ti vā pāṭho, dukkhesūti attho, nimittatthe cetaṃ bhummaṃ, bhāvidukkhanimittanti attho. Uppatitesūti uppannesu kiccesūti yojanā. Tadā attano parivārassa uppannaṃ dukkhaṃ sandhāya vadati.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggaṭoti attho. “Aññatrā”ti ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, bodhiṃ ṭhapetvāti attho. Sesesupi eseṇa nayo. Tapasāti tapokammato, tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ sallekhapaṭipadaṃ dasseti. Indriyaṃsaṃvarāti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇato, etena satisaṃvarasīna sabbampi saṃvarasīlaṃ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi

catupārisuddhisīlam dasseti. Sabbanissaggāti sabbassapi nissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissatṭhesu kammavaṭṭaṃ, vipākavaṭṭaṃ nissatṭhameva hotīti. Sotthinti khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, ariyamaggoti āha “ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Taṇhāvānavirahitattāti taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṃ, kammunā phalaṃ, sattehi ca dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti “vāna”nti vuccati, tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na vā etasmiṃ adhigate puggalassa vānanti nibbānaṃ, asaṅkhatā dhātu. Parappaccayena vinā paccakkhakaṇaṃ sacchikiriyāti āha “attapaccakkhatāyā”ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “tattha kiñcāpī”tiādi vuttaṃ. Sāsanayuttikovideti saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. Taṃ tamatthaṃ ñāpetīti ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavittārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvīlāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ tamatthaṃ ñāpeti. Taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassentoti atthāpattiṃ agaṇento taṃ tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddho atthāpattiñāpakādisādhaniyavacanāti. Saṃvattatīti jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamanamukheneva cittavisuddhiyā ijjhanato, tasmā āha “sokaparidevānaṃ samatikkamena hoti”ti. Yasmā pana domanassapaccayehehi dukkhadhammehi phuṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ “sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamenā”ti. Ñāyassāti aggamaggassa, tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasaṃbhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto. Ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyāti phalaññāṇena vā paccakkhakaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti sampadānavacanañcetaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vaṇṇabhaṇananti pasaṃsāvacanaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthu āciṇṇaṃ evāti dassento “yatheva hī”tiādimāha. Tattha ādimhi kalyāṇamādi vā kalyāṇaṃ etassāti ādikalyāṇaṃ. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Atthasampattiyaṃ sātthaṃ. Byañjanasampattiyaṃ sabyañjanaṃ. Sīlādipañcadhammakkhandaḥ paripūrito, upanetabbassa abhāvato ca kevalaparipuṇṇaṃ. Nirupakkilesato apanetabbassa ca abhāvato parisuddhaṃ. Setṭhacariyabhāvato sāsanabrahmacariyaṃ, maggabrahmacariyañca vo pakāsessāmīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vuttanayeneva veditabbo. Ariyavaṃsāti ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā pavenīyo. Aggaññāti aggāti jānitabbā sabbavaṃsehi setṭhabhāvato. Rattaññāti cirarattāti jānitabbā. Vaṃsaññāti buddhādīnaṃ vaṃsāti jānitabbā. Porāṇāti purāṇā anadhunātanattā. Asaṅkiṇṇāti avikiṇṇā anapanītā. Asaṅkiṇṇapubbāti “kiṃ imehī”ti ariyehi na apanītapubbā. Na saṅkiyanti idānipi tehi na apanīyanti. Na saṅkiyissanti anāgatepi tehi na apanīyissanti. Appaṭikuṭṭhā...pe... viññūhīti ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi appaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. “Visuddhiyā”tiādhīti visuddhiādidīpanehi. Padehīti vākyehi, visuddhiatthātādibhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi. Upaddaveti anatto.

Visuddhinti visujjhanam samkilesappahānam. Vācuggatakaraṇam uggaho.
Pariyāpuṇanam paricayo. Atthassa hadaye tṭhapanam dhāraṇam. Parivattanam
vācanam.

Gandhārakoti gandhāradese uppanno. Pahontīti sakkonti. Aniyyānikamaggāti
micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. Suvāṇṇanti kūṭasuvāṇṇampi
vuccati. Maṇīti kācamaṇīpi, muttāti veḷujāpi, pavāḷanti pallavopi vuccatīti
rattajambunadādipadehi te visesitā.

Na tato heṭṭhāti idhādhippetakāyādīnam vedanādisabhāvattābhāvā,
kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visum
vipallāsavattantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu vipallāsavattḥūnam
aniṭṭhānam sandhāya vuttaṃ, pañcamassa pana vipallāsavattḥūno abhāvā “na
uddha”nti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. Tayo
satipaṭṭhānāti satipaṭṭhāna-saddassa atthuddhāradassanam, na idha pāliyaṃ
vuttassa satipaṭṭhāna-saddassa atthadassananti. Ādīsu hi satigocaroti ettha ādi-
saddena “phassasamudayā vedanānam samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa
samudayo, manasikārasamudayā dhammānam samudayo”ti “satipaṭṭhānā”ti
vuttānam sabhigocarānam pakāsake suttappadesa saṅgaṇhāti. Evaṃ
“paṭisambhidāpāliya”mpi avasesapāḷippadesadassanatto ādi-saddo daṭṭhabbo.
Satiyā paṭṭhānanti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānam. Dānādīni karontassa rūpādīni satiyā
ṭhānam hontīti taṃnivāraṇatthamāha “padhānam ṭhāna”nti. Pa-saddo hi idha
“paṇītā dhammā”tiādīsu viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ sabbasattaseṭṭhaṃ sammāsambuddhamāha. Etthāti etasmim
saḷāyatanavibhaṅgasutte. suttekadesena hi suttaṃ dasseti. Tattha hi -

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo...pe... arahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca
vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānam dhammaṃ deseti anukampako hitesī
anukampaṃ upādāya ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na
sussūsanti. Na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthu
sāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca
anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ,
bhikkhave, paṭhamam satipaṭṭhānam. Yadariyo sevati...pe... arahati.

Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā...pe...idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na
sussūsanti...pe... na ca vokkamma satthu sāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave,
tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ca
attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti, anattamanatā ca attamanatā ca
tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati,
bhikkhave, dutiyaṃ.

Puna caparaṃ, bhikkhave...pe... sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti...pe... vattanti.
Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti,
anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiya’nti.

Evaṃ paṭighānunayehi anavassutatā, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā
“satipaṭṭhāna”nti vuttā. Buddhānamyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti
āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnam. Pa-saddo ārambhaṃ joteti,
ārambho ca pavattīti katvā āha “pavattayitabbatoti attho”ti. Satiyā karaṇabhūtāya
paṭṭhānam paṭṭhapetabbaṃ satipaṭṭhānam. Ana-saddo hi bahulaṃvacanena

kammattthopi hotīti. Tathāssa kattuatthopi labbhatīti “paṭṭhātīti paṭṭhāna”nti vuttaṃ. Paṭṭhātīti ettha pa-saddo bhusatthavisiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti “okkanditvā pakkhanditvā pattharitvā pavattatīti attho”ti āha. Puna bhāvatthaṃ sati, saddaṃ, paṭṭhānasaddaṃ vaṇṇento “atha vā”tiādimāha, tena purimavikappe sati, saddo, paṭṭhāna-saddo ca kattuatthoti viññāyati. Saraṇaṭṭhenāti cirakatassa, cirabhāsītassa ca anussaraṇaṭṭhena. Idanti yaṃ “satiyeva satipaṭṭhāna”nti vuttaṃ, idaṃ. Idha imasmiṃ suttapadese adhippetam.

Yadi evanti. Yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacananti āha “satibahuttā”tiādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. Maggaṭṭhenāti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattūpagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha “vuttañheta”nti, attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati. Tattha catassopi cetāti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. Aparabhāgeti ariyamaggakkhaṇe. Kiccaṃ sādhayamānāti pubbabhāge kāyādīsū subhasaññādividhamanavasena visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe satiyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchati. Catukiccasādhaneva hettha bahuvacananiddeso. Evañca satīti evaṃ maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena, ārammaṇabhedenā catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sati vijjāmānattā. Vacanānusandhinā “ekāyano aya”ntiādikā desanā sānusandhikāva, na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ “mārasenappamaddana”nti suttapadaṃ ānetvā “yathā”tiādinā nidassanaṃ saṃsandati. “Tasmā”tiādi nigamanaṃ.

Visesato kāyo, vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvatthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam “visuddhimaggo”ti vuttāni. Tathā “niccaṃ attā”ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena, saññāphassādivasena, nīvaraṇādivasena ca nātipabhedātipabhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesam tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesam catunnampi taṇhādiṭṭhivatthubhāve yo yassā sātisayapaccayo, taṃ dassanatthaṃ visesaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjitvā uttāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ “oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato”ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte, dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṃ mandatikkhapaññāvipassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā vuttā.

Tesam tatthāti ettha tattha-saddassa “pahānattha”nti etena yojanā. Parato tesam tatthāti etthāpi eseva nayo. Pañca kāmagaṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanaggahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā, dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā ca sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesu tesam pahānatthaṃ cattārova vuttā.

Evaṃ kāyādīnaṃ kāmoghādivatthubhāvakathaneneva kāmāyogakāmāsavādīnampi

vatthubhāvo dīpito hoti oghehi tesam atthato anaññattā. Yadaggena ca kāyo kāmoghādīnaṃ vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu. “Dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetī”ti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārdukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu. Cित्ते niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhīti ādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu. Nāmarūpaparicchena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu. Kāyassa kāmupādānavatthutā vuttanayāva. Yadaggena hi kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena kāmupādānassapi vatthu atthato abhinnattā. Sukhavedanassādavasena paralokanirapekkho “natthi dinna”ntiādikam parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu. Cittadhammānaṃ itarupādānavatthutā tatiyacatutthaganthayojanāyaṃ vuttanayā eva. Kāyavedanānaṃ chandadosāgativatthutā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāyaṃ vuttanayā eva. Santatighanaggahaṇavasena sarāgādicित्ते sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu. Dhammasabhāvānavabodhe bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu.

Āhārasamudayā kāyassa samudayā, phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpanti vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkāraphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādiparijānanena pariññātā hontīti āha “catubbidhāhārapariññattha”nti. Pakaraṇanayoti nettipakaraṇavasena suttantaṃvaṇṇanāyayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ, kusalādidhammānañca upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo ekattasamosaraṇaṃ. Etadeva hi dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ.

Ekanibbānapavesahetubhūto vā samānatāya eko satipaṭṭhānasabhāvo ekattaṃ, tattha samosaraṇaṃ ekattasamosaraṇaṃ, taṃsabhāgatāva, ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ “yathā”tiādimāha. Etasmiṃ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇattena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṃ viṣuṃ. Saraṇavasenāti vā gamanavasenāti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā sati-saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti sati-saddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti.

“Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā”ti idaṃ upari pāḷiyaṃ āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesam pana anantarabhedavasena, tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva, catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditamtaṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato, niddesādivasena desetukamyatāya ca tathā vuttattā. “Idhā”ti vuccamānapaṭipattisampādakassa bhikkhuno sannissayadassanaṃ, so cassa sannissayo sāsanaṃ añño natthīti vuttaṃ “idhāti imasmiṃ sāsane”ti. Dhamma...pe... lapanametaṃ tesam attano sammukhābhimukhabhāvakaraṇatthaṃ, tañca dhammassa sakkaccasavanatthaṃ. “Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye”tiādi vacanato bhikkhugocarā ete

dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā “kāyānupassī viharatī”tiādina bhikkhum dasseti bhikkhumhi taṃniyamatotī āha “paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato”ti.

Satthucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsanasampaṭiggāhakattā ca sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo. Tasmim gahiteti bhikkhumhi gahite. Bhikkhuparisāya jeṭṭhabhāvato rājagamanañāyena itarā parisāpi atthato gahitāva hontīti āha “sesā”tiādi. Evaṃ paṭhamam kāraṇam vibhajitvā itarampi vibhajitum “yo ca ima”ntiādi vuttaṃ.

Samaṃ careyyāti kāyādi visamacariyam pahāya kāyādīhi samaṃ careyya. Rāgādivūpasamena santo, indriyadamena danto, catumagganiyāmena niyato, seṭṭhacaritāya brahmacārī, sabbattha kāyadaṇḍādioropanena nidhāya daṇḍam. Ariyabhāve ʒhito so evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi “brāhmaṇo, samaṇo, bhikkhū”ti ca veditabbo.

“Ayañceva kāyo, bahiddhā ca nāmarūpa”ntiādīsu khandhapañcakam, tathā “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”tiādīsu, “yā tasmim samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhī”tiādīsu ca vedanādayo cetasikā khandhā kāyoti vuccantīti tato visesanattham “kāyeti rūpakāye”ti āha. Kesādīnañca dhammānanti kesādīsaññitānam bhūtopādādharmānam. Evaṃ “cayaṭṭho sarīraṭṭho kāyaṭṭho”ti saddanayena kāya-saddam dassetvā idāni niruttinayenapi tam dassetum “yathā cā”tiādi vuttaṃ. Āyantīti uppajjanti.

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāye vedanādiānupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa, samudāyupādānatāya ca asubhākārassa “kāye”ti ekavacanam, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññaena ekajjam gahetvā “citte”ti ekavacanam, vedanā pana sukhādivibhedabhinnā visum visum anupassitabbāti dassentena “vedanāsū”ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā, anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā.

Avayavīgāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanattham kāyam aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhuñjanto “tathā na kāye”tiādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāham na karonti, “nagaram nāma koci attho atthī”ti pana kesañci samaññātidhāvanam siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanam vuttaṃ. Aṅgapaccāṅgasamūho, kesalomādisamūho, bhūtopādāyasamūho ca yathāvuttasamūho, tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthiādayoti āha “kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissatī”ti. “Koci dhammo”ti iminā sattajīvādiṃ paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evam katham kāyādisamaññātidhāvanānti āha “yathāvuttadhamma...pe... karontī”ti. Tathā tathāti kāyādiākārena.

Yam passatīti yam itthim, purisam vā passati. Nanu cakkhunā itthipurisadassanam natthīti? Saccametam, “itthim passāmi, purisam passāmi”ti pana pavattasaññāya vasena “yam passatī”ti vuttaṃ micchādassanena vā diṭṭhiyā yam passati, na tam diṭṭham tam rūpāyatanam na hotīti attho viparītaggāhasena micchāparikappitarūpattā. Atha vā tam kesādivibhūtopādāyasamūhasaṅkhātam diṭṭham na hoti, acakkhuviññānaviññeyyattā diṭṭham vā tam na hoti. Yam diṭṭham,

taṃ na passatīti yaṃ rūpāyatanaṃ kesādhūṭupādāyasamūhasaṅkhātāṃ diṭṭhaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtaṃ na passatīti attho. Apassaṃ bajjhateti imaṃ attabhāvaṃ yathābhūtaṃ paññācakkhunā apassanto “etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā”ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. “Kiṃ vuttaṃ hotī”tiādinā taṃ evatthaṃ pākaṭaṃ karoti. Pathavīkāyanti kesādhikoṭṭhāsaṃ pathaviṃ dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedaṃ sakalasārāgataṃ, pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. “Āpokāya”ntiādisupi eseṃ nayo.

Evaṃ gahetabbassāti “ahaṃ mama”nti evaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa.

Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi āraddhaṃ. Tattha aniccato anupassatīti catusamuṭṭhānikaṃ kāyaṃ “anicca”nti anupassati, evaṃ passanto evaṇcassa aniccākārāmpi “anupassatī”ti vuccati. Tathābhūtaṃ cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ “no niccato”ti. Tathā hesa “niccasaññaṃ pajahatī”ti vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattaṃ dassetuṃ “no niccato”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanaṃ āsaṅkitabbaṃ paṭiyogīnivattanaparattā eva-kārassa, upari desanāruḥhattā ca tāsāṃ. “Dukkhato anupassatī”tiādisupi eseṃ nayo. Ayaṃ pana viseso - aniccassa dukkhattā tameva ca kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassati. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rañjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ “nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati”ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ nirodheti, no samudeti samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca paṭinissajjati, no ādiyati. Ayañhi aniccādiānupassanā tadanāgavasena saddhiṃ kāyaṃ tannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ, tena vuttaṃ “paṭinissajjati, no ādiyatī”ti. Idāni tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”tiādi vuttaṃ. Tattha niccasaññanti “saṅkhārā niccā”ti evaṃ pavattaṃ viparītasāññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsappahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāggahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Nandinti sappīkatanaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

“Viharatī”ti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavīhāro vuttoti āha “iriyatī”ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhiyāpanato “tisu bhavesū”ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā paritabhūmakā evāti. Yadi pi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhiādinampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpasaddo vīriyeyeva niruḥhoti vuttaṃ “vīriyassetāṃ nāma”nti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. Ātāpīti cāyamīkāro pasamsāya, atisaṃ vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmāñca pajānanto

sampajāno, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmāṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha “na hī”tiādi. Sabbatthikanti sabbattha bhavaṃ sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbattā. Sabbe vā līne, uddhate ca bhāvetabbā bojjaṃgā atthikā etāyāti sabbatthikā. Satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu kāyānupassī viharati. Anto saṅkhepo antoolīyano, kosajjanti attho. Upāyapariggaheti ettha sīlavisodhanādi, gaṇanādi, uggahakosallādi ca upāyo, tabbipariyāyato anupāyo veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvuttaṃ upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “muṭṭhassatī ...pe... asamattho hotī”ti. Tenāti upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu, pariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. Assa yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅgānti āha “sampayogaṅgañcassa dassetvā”ti. Aṅga-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. Satiggahaṇeneva cettha samādhissāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. Pahānaṅgānti “vivicceva kāmehī”tiādīsu viya pahātabbaṅgaṃ dassetuṃ. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbhāgiyameva vinayaṃ dassento “tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā”ti āha. Tesaṃ dhammānanti vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā “atthuddhāranayenetaṃ vutta”nti vuttaṃ. Tatthāti vibhaṅge. Etthāti “loke”ti etasmiṃ pade.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ “visesenā”ti āha. Atha vā “vineyya nīvaraṇānī”ti avatvā abhijjhādomanassavinayavacanassa payojanaṃ dassento “visesenā”tiādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhavirodhādīnaṃ pahānadassanaṃ etassa payojananti. Kāyasampattimūlakassāti rūpabalayobbanārogyādisarīrasampadānimitassa. Vuttavipariyāyato kāyavipattimūlako virodho veditabbo. Kāyabhāvanāyāti kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha kāyabhāvanāti adhippetā. Subhasukhabhāvādīnanti ādi-saddena manuññaniccatādisaṅgaho daṭṭhabbo. Asubhāsukhabhāvādīnanti ettha pana ādi-saddena amanuññaniccatādīnaṃ. Tenāti anurodhādippahānavacanena. “Yogānubhāvo hī”tiādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ. Yogānubhāvo hi bhāvanānubhāvo. Yogasamatthoti yogamanuyuñjituṃ samattho. Purimena hi “anurodhavirodhavippamutto”tiādivacanena bhāvanaṃ anuyuttassa ānisaṃso vutto, dutiyena bhāvanaṃ anuyuñjantassa paṭipatti. Na hi anurodhavirodhādīhi upaddutassa bhāvanā ijjhati.

Anupassīti etthāti “anupassī”ti etasmiṃ pade labbhamānāya anupassanāya anupassanājotānāya kammaṭṭhānaṃ vuttanti evamattho daṭṭhabbo, aññathā “anupassanāyā”ti karaṇavacanāṃ na yujjeyya. Anupassanā eva hi kammaṭṭhānaṃ, na ettha ārammaṇaṃ adhippetā, yujjati vā. Kāyapariharaṇaṃ vuttanti sambandho. Kammaṭṭhānapariharaṇassa cettha atthasiddhattā “kāyapariharaṇa”ntveva vuttaṃ. Kammaṭṭhānikassa hi kāyapariharaṇaṃ yāvadeva kammaṭṭhānaṃ pariharaṇatthanti. Kammaṭṭhānapariharaṇassa vā “ātāpī”tiādinā vuccamānattā

“kāyapariharaṇa”ntveva vuttaṃ. Kāyaggahaṇena vā nāmakāyassāpi gahaṇaṃ, na rūpakāyasseva, teneva kammaṭṭhānapariharaṇampi saṅgahitaṃ hoti, evañca katvā “viharatīti ettha vuttavihārenā”ti etthaggaṇaṇaṃca samatthitaṃ hoti “kāyānupassī viharatī”ti vihāressa visesetvā vuttattā. “Ātāpī”tiādi pana saṅkhepato vuttassa kammaṭṭhānapariharaṇassa saha sādhanena vitthāretvā dassanaṃ. Ātāpenāti ātāpaggahaṇena. “Satisampajaññenā”tiādīsupi eseve nayo.

Sabbatthakakammaṭṭhānanti buddhānussati, mettā, maraṇassati, asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ “sabbatthakakammaṭṭhāna”nti vuccati, sabbattha kammaṭṭhānānuyogassārakkhabhūtatā satisampajaññabalena avicchinnaṃ parihariṭabbattā satisampajaññaggahaṇena tassa vuttatā vuttā. Satiyā vā samatho vutto tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

Vibhaṅge pana attho vuttoti yojanā. Tenāti saddatthaṃ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena saha. Aṭṭhakathānāyoti saddatthassāpi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanāyoti. Yathā saṃsandatīti yathā atthato, adhippāyato ca avilomato aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ veditabbo.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā, pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādiānupassanāppasaṅgepi āpanne tato asaṃmissato vavatthānaṃ dassanatthaṃ, ghanavinibbhogādīdassanatthaṃca dutiyaṃ vedanāggahaṇaṃ, tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassī evāti vedanāsaṅkhāte vatthusmiṃ vedanānupassanākārasseva dassanena asaṃmissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā “yasmim samaye sukhā vedanā, na tasmim samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, yasmim vā pana samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmim samaye itarā vedanā”ti vedanābhāvasāmaññe avatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti, tena tāsāṃ khaṇamattāvaṭṭhānadassanena aniccatāya, tato eva dukkhatāya, anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitāṃ hoti. Ghanavinibbhogādīti ādi-saddena ayampi attho veditabbo. Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassī eva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti - yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakapubbūlake maṇiākārānupassī hoti, na evaṃ ayaṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmim manuññākārānupassī, atha kho khaṇapabhaṅguratāya, avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇatāya ca aniccaanattaasubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhātāya, saṅkhāradukkhātāya ca visesato dukkhānupassī yevāti. Evaṃ citta dhammesupi yathārahaṃ punavacane payojanaṃ vattabbaṃ. Lokiyā eva sammasanacārassa adhippetattā. “Kevalaṃ panidhā”tiādinā “idha ettakaṃ veditabba”nti veditabbaparicchedaṃ dasseti. “Esa nayo”ti iminā yathā cittaṃ, dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti veditabboti imamatthaṃ atidisati. Dukkhatoti dukkhasabhāvato, dukkhanti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseve nayo.

Yo sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhātāya “dukkhā”ti paññācakkhunā addakkhi. Dukkhaṃ addakkhi sallatoti dukkhaṃ vedanaṃ pīlājananato, antotudanato, dunnīharaṇato ca sallato addakkhi passi. Adukkhamasukhanti upekkhāvedanaṃ. Santanti sukhadukkhāni viya anolārikatāya, paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṃ. Aniccatoti hutvāabhāvato,

udayavayavantato, tāvakālikato, niccapaṭipakkhato ca “anicca”nti yo addakkhi. Sa ve sammaddaso bhikkhu ekaṃsena, paribhayaṃ vā vedanāya sammāpassanakoti attho.

Dukkhatipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. Taṃ dukkhasminti sabbam taṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadham paṇipāpannaṃ vadāmi saṅkhāradukkhatānativattanato. Sukhadukkhatopi cāti sukhādīnaṃ tṭhitivipariṇāmaññasukhatāya, vipariṇāmaṭṭhitiaññadukkhatāya ca vuttattā tissopi ca sukhato, tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. Satta anupassanā heṭṭhā pakāsita eva. Sesanti yathāvuttaṃ sukhādivibhāgato sesaṃ sāmisaṇirāmisādibhedam vedanānupassanāyaṃ vattabbaṃ.

Ārammaṇa...pe... bhedānanti rūpādiārammaṇanānattassa nīlādītabbhedassa, chandādiadhipatinānattassa hīnādītabbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavitakkādītabbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa ukkaṭṭhamajjhimādītabbhedassa, kusalādikammaṇānattassa devagatisamvattaniyatādītabbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa diṭṭhadhammavedanīyatādītabbhedassa, parittabhūmakādikiriyānānattassa tihetukādītabbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. Ādi-saddena savatthukāvattukādinānattassa puggalattayasādhāraṇādītabbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānanti phusanāditaṃtaṃlakkaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā. Suññatadhammassāti anattatāsaṅkhātasuññatāsabhāvassa. Yaṃ vibhāvetuṃ abhidhamme“tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti, khandhā honti”tiādinā suññatāvāradesanā pavattā, taṃ pahīnameva pubbe pahīnattā, tasmā tassa tassa puna pahānaṃ na vattabbaṃ. Na hi kilesā pahīyamānā ārammaṇavibhāgena pahīyanti anāgatānaṃyeva uppajjanārahānaṃ pahātābhattā, tasmā abhijjhādīnaṃ ekattha pahānaṃ vatvā itaratta na vattabbaṃ evāti imamatthaṃ dasseti “kāmañcetthā”tiādinā. Atha vā maggacittakkhaṇe ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnameva hotīti visum visum pahānaṃ na vattabbaṃ. Maggena hi pahīnāti vattabbataṃ arahanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, na hi ekassa pahīnaṃ tato aññassa pahīnaṃ nāma hoti. Pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Nānācittakkhaṇeti hi lokiyamaggacittakkhaṇeti adhippāyo. Pubbahāgamaggo hi idhādhippeto. Lokiyabhāvanāya ca kāye pahīnaṃ na vedanādīsu vikkhambhitaṃ hoti. Yadi paṇipavatteyya, paṭipakkhabhāvanāya suppahīnattā tattha sā “abhijjhādomanassassa appavattī”ti na vattabbā, tasmā punapi tappahānaṃ vattabbameva. Ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotīti lokuttarasatipaṭṭhānabhāvanaṃ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pañcapi khandhā upādānakkhandhā loko”ti hi vibhaṇgecatūsupi tṭhānesu vuttanti.

Uddesavāravaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Kāyānupassanā

Ānāpānappabbaṇṇanā

374. Ārammaṇavasenaṇti anupassitabbakāyādiārammaṇavasena. Catudhā bhinditvāti uddesavasena catudhā bhinditvā. Tato catubbidhasatipaṭṭhānato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā kāyaṃ vibhajantoti pāṭhaseso.

Kathañcāti ettha kathanti pakārapucchā, tena niddisiyamāne kāyānupassanāpakāre pucchati. Ca-saddo byatireko, tena uddesavārena apākaṭaṃ niddesavārena vibhāviyamānaṃ visesaṃ joteti. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato sabbappakāraggahaṇaṃ kataṃ “sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā”ti, tena ye ime ānāpānapabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādiānupassanāppakārā, tathā kāyagatāsatisutte vuttā kesādivaṇṇasaṇṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṃyeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṃ “sabbappakārā...pe... paṭisedhano cā”ti. Tattha tathābhāvapaṭisedhanoti sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano, etena idha bhikkhaveti ettha idha-saddo antogadhaevasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānīpi avadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti. Tenāha “idheva bhikkhave samaṇo”tiādi. Paripuṇṇasamaṇappakaraṇadhammo hi so puggalo, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. Parappavādāti paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ “imassahī”tiādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo kūṭagoṇo. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī kūṭadhenu. Rūpa-saddādi ke paṭicca uppajjanakaassādo rūpārammaṇādiraso. Pubbe āciṇṇārammaṇanti pabbajjato pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ. Nibandheyyāti bandheyya. Satiyāti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. Ārammaṇeti kammaṭṭhānārammaṇe. Daḥanti thiraṃ, yathā satokāriṣṣa upacārappanābhedo samādhī ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccekabuddhānaṃ, buddhasāvakaṇaṃ ca visesādhigamassa aññena kammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa padaṭṭhānabhūtaṃ.

Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisaṇato. Bhikkhu dīpisadiso araṇṇe ekako viharitvā paṭipakkhanimmathanavasena icchitattasādhanaṇato phalamuttamanti sāmāññaphalaṃ sandhāya vadati. Parakkamajavayoggabhūmīti bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṃ.

Addhānavasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena dīghaṃ vā assasanto, ittaravasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena rassaṃ vā assasantoti yojanā. Evaṃ sikkhatoti assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānanasabbakāyappaṭisaṃvedanaolārikoḷārikapaṭippassambhanavase na bhāvanaṃ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. Assāsapassāsanimitteṭi assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. Assāsapassāse pariggaṇhāti rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko”ti vutto. Jhānaṅgāni pariggaṇhāti arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. Vatthu nāma karajakāyo cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. Añño satto vā puggalo vā natthīti visuddhidiṭṭhi “tayidaṃ dhammamattaṃ, na ahetukaṃ, nāpi issarādivisaṃmahetukaṃ, atha kho avijjādihetuka”nti addhāttayepi kaṅkhāvitaraṇena vitiṇṇakaṅkho. “Yaṃ kiñci bhikkhu rūpa”ntiādinā nayena kalāpasammasanavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā. Udayavayānupassanādivasena vipassanaṃ vadḍhento. Anukkamena

maggapaṭipāṭiyā.

“Parassa vā assāsapassāsakāye”ti idaṃ sammasanavāravasenāyaṃ pāḷi pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimituppatti eva natthi. Aṭṭhapetvāti antarantarā na ṭhapetvā. Aparāparaṃ sañcaraṇakāloti ajjhatabhiddhādhammesupi niraṇṭaraṃ vā bhāvanāya pavattanakālo kathito. Ekasmiṃ kāle panidaṃ ubhayaṃ na labbhatīti “ajjhattaṃ, bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaṃ ghaṭitaṃ ekasmiṃ kāle ekato ārammaṇabhāvena na labbhati, ekajjhaṃ ālambitaṃ na sakkāti attho.

Samudeti etasmāti samudayo, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti samudayadhammo. Assāsapassāsānaṃ uppattihetu karajakāyādi, tassa anupassanasīlo samudayadhammānupassī, taṃ pana samudayadhammaṃ upamāya dassento “yathā nāmā”tiādimāha. Tattha bhastanti ruttiṃ. Gaggaraṇāḷinti ukkāpanāḷiṃ. Teti karajakāyādi. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī taṃnimittatāya, evaṃ karajakāyādayopi assāsapassāsakāyasambandhino taṃnimittabhāvenāti “samudayadhammā kāyasmi”nti vattabbataṃ labhantīti vuttaṃ “samudaya...pe...vuccatī”ti. Pakativācī vā dhamma-saddo “jātidhammāna”ntiādīsu viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanakapakatikāyānupassī vā “samudayadhammānupassī”ti vutto. Tenāha “karajakāyañcā”tiādi. Evañca katvā kāyasminti bhumavacanaṃ suṭṭhutaṃ yujjati.

Vayadhammānupassīti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hetu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādiabhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha “yathā bhastāyā”tiādi. Ayaṃ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena upacārena vināyeva attho veditabbo.

Ajjhatabhiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha “kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto”ti. “Atthi kāyo”ti eva-saddo luttaniddiṭṭhoti “kāyova atthī”ti vatvā avadhāraṇena nivattitaṃ dassento “na satto”tiādimāha. Tassattho - yo rūpādīsu sattavisattatāya, paresaṇca sajjāpanaṭṭhena, satvagunayogato vā “satto”ti parehi parikkappito, tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca “puggalo”ti, thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti “itthī”ti, puri pure bhāge seti pavattatīti “puriso”ti, āhito ahaṃ māno etthāti “attā”ti, attano santakabhāvena “attaniya”nti, paro na hotīti katvā “aha”nti, mama santakanti katvā “mamā”ti, vuttappakāravanimutto aññoti katvā “koci”ti, tassa santakabhāvena “kassaci”ti, vikappetabbo koci natthi, kevalaṃ “kāyo eva atthī”ti. Dasahipi padehi attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. Evanti “kāyova atthī”tiādinā vuttappakārena.

Ñāṇapamāṇatthāyāti kāyānupassanāñāṇaṃ paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Satipamāṇatthāyāti kāyapariggāhikaṃ satiṃ pavattanasatiṃ paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “atthi kāyo”ti aparāparuppattivāsena paccupaṭṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñāṇassa, satiya ca paribhūhanāya hoti. Tenāha “satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyā”ti. Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhigghāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ “taṇhā...pe...viharatī”ti. Tathābhūto ca loke kiñci “aha”nti vā “mama”nti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyyāti āha “na ca kiñci”tiādi. Evampīti ettha pi-saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa

abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento “upari atthaṃ upādāyā”ti āha yathā “antamaso tiracchānagatāyapi, ayampi pārājiko hoti”ti. evanti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha “iminā pana...pe... dasseti”ti.

Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idha adhippetattā vuttaṃ “sati dukkhasacca”nti. Sā pana sati yasmiṃ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā, tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha “tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā”ti, yathā “saṅkhārapaccayā”ti. Taṃviññāṇabījataṃsantatisambhūto sabbopi lokiyo viññāṇappabandho “saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ” tveva vuccati suttantanayena. Appavattīti appavattinimittam, ubhinnaṃ appavattiyā nimittabhūtoti attho. Na pavattati etthāti vā appavatti. “Dukkhaparijānana”tiādi ekantato catukiccasādhanaavaseneva ariyamaggassa pavattīti dassetuṃ vuttaṃ. Avuttasiddho hi tassa bhāvanāpaṭivedho. Catusaccavasenāti catusaccakammaṭṭhānavasena. Ussakkitvāti visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṃ upari netvāti attho. Niyyānamukhanti vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānappabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. Iriyāpathavasenāti iriyanaṃ iriyā, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggoti iriyāpatho, gamanādivasena pavattā sarīrāvatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kātabbakiriyaṃ karoti ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti, tesam iriyāpathānaṃ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. Puna caparanti puna ca aparaṃ, yathāvuttaānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānaṃ kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. “Gacchanto vā”tiādi gamanādimattajānanassa, gamanādigatavisesajānanassa ca sādharmaṇavacanam, tattha gamanādimattajānanam na idha nādhippetaṃ, gamanādigatavisesajānanam pana adhippetanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ “tattha kāma”ntiādi vuttaṃ. Sattūpaladdhanti “satto atthi”ti upaladdhiṃ sattaggāham. Na pajahati na pariccajati “ahaṃ gacchāmi, mama gamana”nti gāhasabbhāvato. Tato eva attasaññaṃ “atthi attā kārako vedako”ti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ na ugghāṭeti nāpaneti appaṭipakkhabhāvato, ananubrūhanato vā. Evaṃ bhūtaṃ cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha “kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti”ti. “Imassa panā”tiādi sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ “idañhi”tiādi vuttaṃ.

Tattha ko gacchatīti sādhanam, kiriyāñca avinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭhaattapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. Kassa gamananti tamevatthaṃ pariyāyantaṃ vadati sādhanam, kiriyāñca vinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya akattusambandhībhāvavibhāvanato. Paṭikkhepatthañhi antonītaṃ katvā ubhayatthaṃ kiṃ-saddo pavatto. Kiṃ kāraṇāti pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā. Idañhi gamanaṃ nāma attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehi evamādi micchākāraṇavinimuttaanurūpapaccaya hetuko dhammānaṃ pavattiākāraviseso. Tenāha “tatthā”tiādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito, tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ “cittakiriyāvāyodhātuvipphārenā”tiādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā, vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti cittakiriyāvāyodhātuvipphāro, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggaṇaṇena cetanāvacīviññattibhedam cittakiriyam nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattiṃ vibhāveti. “Gacchatī”ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchatī”ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ “tasmā”tiādi vuttaṃ. Tanti gantukāmatāvasena pavattacittam. Vāyam janetīti vāyodhātuadhikaṃ rūpakalāpaṃ uppādeti, adhikatā cettha sāmattihiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitam sahaajātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha “vāyo viññattiṃ janetī”ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti. Yathāvuttaadhikabhāveneva ca vāyogahaṇam, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiya upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. Purato abhinīhāro puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo “abhikkamo”ti vuccati.

“Eseva nayo”ti atidesena saṅkhepato vatvā tamattham vivarituṃ “tatrāpi hī”tiādi vuttaṃ. Koṭito paṭṭhāyāti heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya pādatalato paṭṭhāya. Ussitabhāvoti ubbidhabhāvo.

Evam pajānatoti evam cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva gamanādi hotīti pajānato. Tassa evam pajānanāya nicchayagamanattham “evam hotī”ti vicāraṇā vuccati loke yathābhūtam ajānantehi micchābhinivesavasena, lokavohāravasena vā. Atthi panāti attano evam vīmaṃsanavasena pucchāvacanaṃ. Natthīti nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacanaṃ. “Yathā panā”tiādi tasseva atthassa upamāya vibhāvanaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Nāvā mālutavegenāti yathā acetanā nāvā vātavegena desantaram yāti, yathā ca acetano tejanam kaṇḍo jiyāvegena desantaram yāti, tathā acetano kāyo vātāhato yathāvuttavāyunā nīto desantaram yātīti evam upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Sace pana koci vadeyya “yathā nāvātejanānaṃ pellakassa purisassa vasena desantaragamanam, evam kāyassāpī”ti, hotu, evam icchito vāyamattho yathā hi nāvātejanānaṃ saṃhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanam, na asaṃhatalakkhaṇassa, evam kāyassāpīti. Kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva patiṭṭham labhati, na purisavādo. Tenāha “yantasuttavasenā”tiādi.

Tattha payuttanti heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena paccayehi payojitam. Ṭhātīti tiṭṭhati. Etthāti imasmiṃ loke. Vinā hetupaccayeti gantukāmatācittataṃsamutṭhānavāyodhātuādi hetupaccayehi vinā. Tiṭṭheti tiṭṭheyya. Vajeti vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha kiṃ-saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvitāti datṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārehi nihito ṭhapito. Sabbasaṅgāhikavacananti sabbesampi catunnam iriyāpathānaṃ ekajjham saṅgaṇhanavacanaṃ, pubbe visum visum iriyāpathānaṃ vuttattā idaṃ nesaṃ ekajjham gahetvā vacananti attho.

Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ, apadhānañca iriyāpathaṃ anunipphādīṃ katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnaṃ nayānaṃ viseso veditabbo. Țhitoti pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasappa pariggaṇhanaṃ tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṃ “iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharatī”ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭṭā. Esa nayo sesavāresupi. Ādināti ettha ādi-saddena yathā “taṇhāsamudayā kammāsamudayā āhārasamudayā”ti nibbattilakkaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatīti ime cattāro ākāra saṅgayhanti, evaṃ “avijjānirodhā”ti ādayopi pañca ākāra saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sesāṃ vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajañṇapabbavaṇṇanā

376. Catusampajañṇavasenaṭi samantato pakārehi, pakatṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajañṇaṃ, tathāpavattaṃ ṇāṇaṃ, hatthavikārādibhedabhinnattā cattāri sampajañṇāni samāhaṭṭāni catusampajañṇaṃ, tassa vasena. “Abhikkante”tiādīni sāmāñṇaphale vaṇṇitāni, na puna vaṇṇetabbāni, tasmā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāya līnatthappakāsanāpi tattha vihitānayeveva gahetabbā. “Abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”tiādi vacanato abhikkamādigatacatusampajañṇapariggaṇhanena rūpakāyasappa vettha samudayadhammānupassitādi adhippetoti āha “rūpakkhandhasappa samudayo ca vayo ca nīharitabbo”ti. Rūpadhammānaṃyeva hi pavattīākāravisesā abhikkamādayoti. Sesāṃ vuttanayameva.

Catusampajañṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. Paṭikkūlamanasikāravaseṇaṭi jigucchānīyatāya paṭikkūlameva paṭikkūlaṃ, yo paṭikkūlasabhāvo paṭikkūlākāro, tassa manasī karaṇavasena. Antareṇāpi hi bhāvavācīnaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukka”nti. Yasmā visuddhimagge vuttaṃ, tasmā tattha, taṃsaṃvaṇṇanāyañca vuttanayena “imameva kāya”nti ādīnattho veditabbo.

Vatthādīhi pasibbakākāreṇa bandhitvā kataṃ āvāṭanaṃ putoli. Nānākārā ekasmiṃ ṭhāṇe sammissatī ettāvatā nānavaṇṇaṃ kesādīnañca upameyyatā. Vibhūtakālōti paṇṇattīṃ samatikkamitvā kesādīnaṃ asubhākārassa upaṭṭhitakālo. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento “eva”nti vatvā taṃ ākāraṃ sarūpato dassento “kesādīpariggaṇhanenā”tiādimāha. Kesādīsaññitānañhi asucibhāvānaṃ paramaduggandhājegucchapaṭikkūlākārassa samudayato anupassanā idha kāyānupassanāti. Sesāṃ vuttanayameva.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. Dhātumanasikāravaseṇaṭi pathavīdhātuādikā catasso dhātuyo ārabba pavattabhāvanāmanasikāravaseṇa, catudhātuvavatthānavaseṇaṭi attho. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ.

Goghātakoti jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. Antevāsikoti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī taṃ nissāya jīvanako. Vinivijjhivāti ekasmiṃ t̥hāne aññamaññaṃ vinivijjhivā. Mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasāṅkhāteti catunnaṃ mahāpathānaṃ tāya eva vinivijjhanaṭṭhānatāya vemajjhasāṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhi disāhi āgantvā tattha samohitā viya honti, tasmā taṃ t̥hānaṃ catumahāpathaṃ, tasmīṃ catumahāpathe. T̥hita-saddo “t̥hito vā”tiādīsu t̥hānasāṅkhātairiyāpathasamaṅgitāya, t̥hā-saddassa vā gatinivattiatthātāya aññattha t̥hapetvā gamanaṃ sesairiyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavattiākārabodhako adhippetoti āha “catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena t̥hitattā yathā t̥hita”nti. Tattha ākārenāti t̥hānādinā rūpakāyassa pavattiākārena. T̥hānādayo hi iriyāpathasāṅkhātāya kiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho”ti vuccantīti vutto vāyamattho. Yathā t̥hitanti yathāpavattaṃ, yathāvuttaṃ t̥hānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha “yathā t̥hitattā ca yathāpaṇihita”nti. “T̥hita”nti vā kāyassa t̥hānasāṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ, “paṇihita”nti tadaññairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. “T̥hita”nti vā kāyasāṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ tasmīṃ tasmīṃ khaṇe sakiccavasena avat̥ṭhānaparidīpanaṃ, paṇihitanti paccayavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. Paccavekkhatīti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujjivā visuṃ visuṃ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ “yathā goghātakassā”tiādi vuttaṃ. Tattha posentassāti maṃsūpacayaparibruhanāya kuṇḍakabhattachakappāsatt̥hiādīhi saṃvaḍḍhentassa. Vadhiṭaṃ matanti himsitaṃ hutvā mataṃ. Matanti ca matamattaṃ. Tenevāha “tāvadevā”ti. Gāvīti saññā na antaradhāyatīti yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsannivitt̥hāni upādāya gāvīsamañña matamattāyapi gāvīyā tesam taṃsannivesassa avinat̥ṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti bīlā, bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, ikārassa ca īkāraṃ katvā. Bīlasoti bīlaṃ bīlaṃ katvā. Vibhajivāti aṭṭhisāṅghātato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitaṃ maṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha “maṃsasaññā pavattatī”ti. Pabbajitassāpi apariggahitakammaṭṭhānassa. Ghanavinibbhoganti santatisamūhakiccaghanānaṃ vinibbhujjanaṃ vivecanaṃ. Dhātuso paccavekkhatoti ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṃ dhātuṃ pathaviādīdhātuṃ visuṃ visuṃ katvā paccavekkhantassa. Sattasaññāti attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohārasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvuttaopammatthena upameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha “dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhatī”ti. Dakkhoti cheko taṃtaṃsamaññāya kusalo “yathājāte sūnasmīṃ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṃsādiavayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte. Vibhatte pana aṭṭhimaṃsādiavayavasamaññā”ti jānanato. Catumahāpatho viya catuiriyāpathoti gāvīyā t̥hitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho yasmā visuddhimagge vitthāritā, tasmā tattha, taṃsaṃvaṇṇanāyañca vuttanayena veditabbo. Sesam vuttanayameva.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Sivathikāya apaviddhauddhumātakādipaṭisaṃyuttānaṃ odhiso pavattānaṃ kathānaṃ, tadabhidheyyānañca uddhumātakādiasubhabhāgānaṃ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha “sivathikapabbehi vibhajitu”nti. Maritvā ekāhātikkantaṃ ekāhamataṃ. Uddhaṃ jīvītapariyādānāti jīvītakkhayato upari maraṇato paraṃ. Samuggatenāti samuṭṭhītena. Uddhumātattāti uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ vinīlaṃ, purimavaṇṇavipariṇāmaḥūtaṃ vā nīlaṃ vinīlaṃ. Vinīlameva vinīlakanti ka-kārena padavaḍḍhanaṃ anattāntarato yathā “pīṭakaṃ lohitaka”nti. Paṭikkūlattāti jigucchānīyattā. Kucchitaṃ vinīlanti vinīlakanti kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti. paribhinnaṭṭhānehi kākakaṇkādīhi. Vissandamānapubbanti vissavantapubbaṃ, taṃ taṃ paggharantapubbanti attho. Tathābhāvanti vissandamānapubbabhāvaṃ.

So bhikkhūti yo “passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍita”nti vutto, so bhikkhu. Upasaṃharati sadisaṃ. “Ayampi kho”tiādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. Āyūti rūpajīvītiṇḍriyaṃ, arūpajīvītiṇḍriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. Usmāti kammajatejo. Evaṃ pūtikasabhāvovayevāti evaṃ ativiya duggandhajegucchapaṭikkūlapūbhikasabhāvo eva, na āyūādināṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti evaṃbhāvīti āha “evaṃ uddhumātādibhedo bhavissatī”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. Sāvasesaṃsaṃsalohitayuttanti sabbaso akhādītattā taṃ taṃ sesena appāvasesena saṃsalohitena yuttaṃ. “Aññaṃ hatthaṭṭhika”nti avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vipakīṇatā jotitāti anavasesato tesāṃ vipakīṇataṃ dassento “catusaṭṭhibhedampī”tiādimāha.

Terovassikānīti tirovassaṃ gatāni, tāni pana saṃvacchamaṃ vītivattāni hontīti āha “atikkantaṃsaṃvaccharānī”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavīgamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento “abbhokāse”tiādimāha. Terovassikānevāti saṃvaccharamattātikkantāni eva. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavatthāpitattā vuttaṃ “khajjamānatādināṃ vasena yojanā kātabbā”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyameti aññaṃpabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññaṃtattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhā daṭṭhabbā aniccatādidassanato. Saṅkhāresu ādinavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “sivathikānaṃ ādinavānupassanāvasena vuttattā”ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ appanāvahatā pākaṭā evāti “sesāni dvādasapī”ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. Sukhaṃ vedananti ettha sukhayātīti sukhā. Sampayuttadhamme, kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādāti, khanati vā kāyikaṃ, cetasañcābādanti sukhā. “Sukaraṃ okāsādānaṃ etissāti sukhā”ti apare. Vedayati ārammaṇarasāṃ anubhavatīti vedanā. Vedayamānoti anubhavamāno. “Kāma”ntiādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttanayameva. Sampajānassa vedīyanaṃ sampajānavedīyanaṃ.

Vatthuārammaṇāti rūpādiārammaṇā. Rūpādiārammaṇañhettha vedanāya pavattiṭṭhānatāya “vatthū”ti adhippetam. Assāti bhaveyya. Dhammavinimuttassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento “vedanāva vedayatī”ti āha. “Vohāramattam hotī”ti etena “sukham vedanam vedayamāno sukham vedanam vedayāmī”ti idam vohāramattanti dasseti.

Nitthunantoti balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavam disvā tassa avasaradānavasena nitthunanto. Vegasandhāraṇe hi atimahantaṃ dukkham uppajjati aññampi vikāram uppādeyya, tena thero aparāparam parivattati. Vīriyasamatham yojetvāti adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamatham yojetvā. Saha paṭisambhidāhi lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Ariyamaggakkhaṇe hi paṭisambhidānam asammohavasena adhigamo, atthapaṭisambhidāya pana ārammaṇakaraṇavasenapi. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha “saha paṭisambhidāhi”ti. Samasīsīti vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukham, evam dukkhanti yathā “sukham ko vedayatī”tiādinā sampajānavediyanam sandhāya vuttam, evam dukkhampi. Tattha dukkhayati dukkhā, sampayuttadhamme, kāyañca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhum vā khādati, khanati kāyikaṃ, cetasañca sātanti dukkhā. “Dukkaram okāsadānam etissāti dukkhā”ti apare. Arūpakammaṭṭhānanti arūpapariggaham, arūpadhammamukhena vipassanābhinivesananti attho. Na pākaṭam hoti phassassa, cittassa ca avibhūtākārattā. Tenāha “andhakāram viya khāyatī”ti. “Na pākaṭam hotī”ti ca idam tādise puggale sandhāya vuttam, tesam ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṃ vuttam sakkapañhavaññanā dīsu “phasso pākaṭo hoti, viññānam pākaṭam hotī”ti, tam avirodhitam hoti. Vedanāvasena kathiyamānam kammaṭṭhānam pākaṭam hotīti yojanā. “Vedanānam uppattipākaṭatāyā”ti ca idam sukhadukkhavedanānam vasena vuttam. Tāsāñhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnam pākaṭā evāti “vedanāna”nti avisesaggahaṇam daṭṭhabbam. Sakkapañhe vuttanayeneva veditabbo, tasmā tattha vattabbo atthaviseso tattha līnatthappakāsanīyam vuttanayeneva gahetabbo.

Pubbe “vatthum ārammaṇam katvā vedanāva vedayatī”ti vedanāya ārammaṇādhīnavuttitāya ca anattatāya ca pajānanam vuttam, idāni tassā aniccatādipajānanam dassento “ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo”ti āha. Yathā ekasmiṃ khaṇe cittadvayassa asambhavo ekajjham anekantapaccayābhāvato, evam vedanādvayassa viṣiṭṭhārammaṇavuttito cāti āha “sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato”ti. Nidassanamattañcetaṃ tadā upekkhāvedanāyapi abhāvato, tena sukhavedanākkhaṇe bhūtapubbānam itaravedanānam hutvāabhāvapajānanena sukhavedanāyapi hutvā abhāvo ñāto eva hotīti tassā pākaṭabhāvameva dassento “imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamam abhāvato”ti āha, eteneva ca tāsampi vedanānam pākaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbam. Tenāha “vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā”ti. Aniccaggahaṇena hi vedanānam viddhamsanabhāvo dassito viddhaste aniccatāya suviññeyyattā. Adhuvaggahaṇena pākaṭabhāvo tassa asadābhāvitādhīvanato. Vipariṇāmaggaṇena dukkhabhāvo tassa aññathattadīpanato, tena sukhāpi vedanā dukkhā, pageva itarāti tissannampi

vedanānaṃ dukkhatā dassitā hoti. Iti “yadaniccaṃ dukkhaṃ, taṃ ekantato anattā”ti tīsupi vedanāsu lakkhaṇattayapajānaṇā jotitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “itiha tattha sampajāno hoti”ti.

Idāni tamatthaṃ suttena sādhetuṃ “vuttampi ceta”ntiādimāha. Tattha neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedetīti tasmim sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṃ vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ atītānāgatānaṃ. Paccuppannāya pana asambhavo vutto eva.

Sakiccakkhaṇamattavaṭṭhānato aniccā. Samecca sambhuyya paccayehi katattā saṅkhatā. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā paṭiccasamuppannā. Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammāti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato āmisaṃ nāma, pañca kāmagaṇā, ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti sāmisaṃ. Tenāha “pañcakāmagaṇāmisaniissitā”ti.

Ito paranti “atthi vedanā”ti evamādi pāḷiṃ sandhāyāha “kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā”ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Sampayogavasena pavattamānena saha rāgenāti sarāgaṃ. Tenāha “lobhasahagata”nti. Vītarāganti ettha kāmāṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgapadena bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana adhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti “lokiyakusalābyākata”nti vatvā “idaṃ panā”tiādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. Sesāni dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti cattāri akusalacittāni. Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, taṃnimittakatāya pana siyā taṃsahitakāle soti nattheva vītarāgatāpīti dukkhavinimuttatā evettha labbhatīti āha “neva purimapadaṃ na pacchimapadaṃ bhajantī”ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānaṃ āpajjati? Nāpajjati, dukantarapariyāpannattā tesaṃ. Ye pana “paṭipakkhabhāve agayhamāne sampayogābhāvo evettha pamāṇaṃ ekaccaabyākatānaṃ viyā”ti icchanti, tesaṃ matena sesākusalacittānampi dutiyapadasaṅgaho veditabbo. Dutiyadukepi vuttanayena attho veditabbo. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti samohanti āha “vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā”ti. Yasmā cettha “saheva mohenāti samoha”nti purimapadāvadadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttaṃ “yasmā panā”tiādi. Yathā pana atimūḷhatāya pāṭipuggalikanayena savisesamohavantatāya “momūhacitta”nti vattabbato vicikicchāuddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samoha”nti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti “vaṭṭantiyevā”ti sāsāṅkaṃ vadati. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti thinamiddhānupatitaṃ, pañcavidhaṃsasaṅkhārikākusalacittaṃ saṅkucitacittaṃ, saṅkucitacittaṃ nāma ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena saṃsaṭṭhanti uddhaccasahagataṃ, aññathā sabbampi akusalacittaṃ uddhaccasahagatamevāti. Pasaṭacittaṃ nāma ārammaṇe savisesaṃ vikkhepavasena visaṭṭabhāvena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya ca dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā ulāracchandādīhi gataṃ paṭipannanti mahaggataṃ, taṃ pana rūpārūpabhūmigataṃ tato mahantassa loke abhāvato.

Tenāha “rūpārūpāvacara”nti. Tassa cettha paṭiyogī parittam evāti āha
 “amahaggatanti kāmāvacara”nti. Attānam uttaritum samatthehi saha uttarehīti
 sauttaram. Tappaṭipakkhena anuttaram. Tadubhayam upādāyupādāya veditabbanti
 āha “sauttaranti kāmāvacarantiādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā
 sammadeva āhitam samāhitam. Tenāha “yassā”tiādi. Yassāti yassa cittassa.
 Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti asamāhitam. Tenāha
 “ubhayasamādhirahita”nti. Tadaṅgavimuttiyā vimuttam, kāmāvacarakusalacittam,
 vikkhambhanavimuttiyā vimuttam, mahaggatacittanti tadubhayam sandhāyāha
 “tadaṅgavikkhambhanavimuttihi vimutta”nti. Yattha tadubhayavimutti natthi, tam
 ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyāsaṅkāti tam nivattanattham
 “samuccheda...pe... okāsova natthi”ti āha. Okāsabhāvo ca sammasanacārassa
 adhippetattā veditabbo. Yam panettha atthato avibhattam, tam heṭṭhā vuttanayattā
 uttānameva.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā
 niddiṭṭhāti ayamattho pālito eva viññāyatīti tamattham ulliṅgento “pañcavidhena
 dhammānupassanam kathetu”nti āha. Yadi evam kasmā nīvaraṇādivaseneva
 niddiṭṭhanti? Vineyyajjhāsayato. Yesaṅhi veneyyānam pahātabbadhammesu
 paṭhamam nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesam vasenettha bhagavatā
 paṭhamam nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi
 samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu, āyatanesu ca
 bhāvetabbesu bojjhaṅgesu, pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā, tasmā
 cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanattā icchitā. Vipassanāpadhānā,
 vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena
 desitabhāvam vibhāvento “apicā”tiādimāha. Tattha
 khandhāyatanadukkhāsaccavasena missakapariggahakathanam daṭṭhabbam.
 Saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampīti pi-saddena
 sakalapañcupādānakkhandhapariggaham sampiṇḍeti itaresam tadantogadhattā.

“Kaṇhasukkadhammānam yuganandhatā natthi”ti pajānanakāle abhāvā
 “abhiṇhasamudācāravasenā”ti vuttam. Samvijjamānanti attano santāne
 upalabbhamānam. Yathāti yenākārena, so pana “kāmacchandassa uppādo hoti”ti
 vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha “yena
 kāraṇenā”ti. Ca-saddo vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā”tiādinā vuttapade. Subhampīti kāmacchandopi. So hi attano
 gahaṇākārena “subha”nti vutto, tenākārena pavattanakassa aññassa
 kāmacchandassa nimittattā “nimitta”nti ca. Ittham, itthākārena vā gayhamānam
 rūpādi subhārammaṇam. Ākaṅkhitassa hitasukhassa pattiya anupāyabhūto
 manasikāro anupāyamanasikāro. Tanti ayonisomanasikāram. Tatthāti tasmim
 sabhāga hetubhūte, ārammaṇabhūte ca duvidhe subhanimitte. Āhāroti paccayo
 attano phalam āharatīti katvā.

Asubhanti asubhajjhānaṃ uttarapadalopena, taṃ pana dasasu aviññāṇakaasubhesu ca kesādīsu saviññāṇakaasubhesu ca pavattaṃ daṭṭhabbaṃ. Kesādīsu hi saññā “asubhasaññā”ti girimānandasutte vuttā. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikāraṃ, yonisomanasikāraṃ ca gahaṇaṃ niravasesadassanattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ, tesu pana asubhesu “subha”nti, “asubha”nti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā pana itare pīti.

Ekādasasu asubhesu paṭikkūlākāraṃ uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggaṇhanimittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti asubhanimittassa uggaṇho. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā asubhabhāvanānuyogo. “Bhojane mattañño mitāhāraṃ thinamiddhābhivābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyati”ti vadanti, ayameva ca attho niddeseṇi vuccati. Yo pana bhojanassa paṭikkūlataṃ, tabbipariṇāmassa tadādhāraṃ tassa ca upanissayabhūtaṃ ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikattaṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena bhojanemattañño nāma. Tādisassa hi kāmacchando pahīyateva.

Asubhakammikatisatthero dantaṭṭhidassāvī. Pahīnassāti vikkhambhanavasena pahīnassa. Ito paresu evarūpesu ṭhānesu eseṇa nayo. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanivaraṇanti āha “arahattamaggenā”ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ paṭighanimittaṃ parato uppajjanakassa paṭighassa kāraṇanti katvā.

Mejjati siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, tassā mettāya. Appanāpi upacāropi vaṭṭati sādharmaṇavacanabhāvato. “Cetovimutti”ti vutte appanāva vaṭṭati appanaṃ appattāya paṭipakkhato suṭṭhu mucanassa abhāvato. Tanti yonisomanasikāraṃ. Tatthāti mettāya. Bahulaṃ pavattayatoti bahulīkāravato.

Sattesu mettāyanassa hitūpasamhāraṃ uppādanaṃ pavattanaṃ mettānimittassa uggaṇho, paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjanakassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova mettānimittaṃ. Kammameva sakaṃ etesanti kammassakā, sattā, tabbhāvo kammassakatā, kammaḍāyādatā. Dosamettāsu yāthāvato ādīnavānisamsānaṃ paṭisaṅkhānaṃ vīmaṃsā idha paṭisaṅkhānaṃ.

Mettāvihārikalyāṇamittavantatā idha kalyāṇamittatā.

Odissakaanodissakadisāpharaṇānti attaatipiyasahāyamajjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā. Ekādisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇhe veditabbā. Vihāracchāgāmādivasena vā odissakadisāpharaṇaṃ. Vihārādiuddesarahitaṃ puratthimādisāvasena anodissakadisāpharaṇanti evaṃ dvīdhā uggaṇhaṃ sandhāya “odissakaanodissakadisāpharaṇā”nti vuttaṃ. Uggaṇhoti ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggaṇhitāya āsevanā bhāvanā. Tattha sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattito vīsatividhā anodissakapharaṇā mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsati vidhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya vā disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhiso pharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena aratīādikāni uppajjanti, so aratīādīsu ayonisomanasikāro.

Tena nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupi. Ukkaṇṭhitā pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca uppajjanabhāvariṇcānā. Kāyavinamanāti karajakāyassa virūpenākārena namanā. Līnākāroti saṅkocāpatti.

Kusaladhammapaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātuādito pavattavīriyanti āha “paṭhamārambhavīriya”nti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ, thāmagamanañca natthi, tasmā vuttaṃ “kosajjato nikkhantatāya tato balavatara”nti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūpari visesaṃ āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ “paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavatara”nti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hotīti thinamiddhassa kāraṇākāraṇagāho hotīti attho. Byatirekavasena cetāṃ vuttaṃ, tasmā “ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ na hotī”ti bhojane mattaññutā ca atthato dassitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “catupañca...pe... na hotī”ti. Divā sūriyālokanti divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyaṃ manasi karontassāpīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ “dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti “avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetaṃ atthato”ti vuttaṃ.

Bahussutassa ganthato, atthato ca suttādīni vicārentassa tabbahulavīhārino atthavedādīpaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hotīti, yathāvidhipaṭipattiyā, yathānurūpapatikārapavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti “bāhusaccenapi...pe... uddhaccakukkuccaṃ pahīyatī”ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetovūpasamakarattā uddhaccakukkuccappahānakārī vuttā. Vuddhattaṃ pana anapekkhitvā kukkuccavinodakā vinayadharā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca pabbajitānaṃ yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti “kappiyākappiyaparipucchābahulassā”tiādīnā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. Pahīne uddhaccakukkucceti niddhāraṇe bhummaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatattā anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā vicikicchāya ṭhānīyā vicikicchāṭṭhānīyā, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā, tiṭṭhatīti vā ṭhānīyā, vicikicchā ṭhānīyā etissāti vicikicchāṭṭhānīyā, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇaṃ kāraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te sāvajjā, asevitabbā, hīnā ca. Ye kusalā, te anavajjā, sevitabbā, paṇītā ca. Kusalā vā hīnehi chandādīhi āradhā hīnā, paṇītehi paṇītā. Kaṇhāti kāḷakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. Sukkāti odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhā. Sukkābhijātihetuto sukkā. Te eva sappāṭibhāgā. Kaṇhā

hi ujuvipaccanīkatāya sukkasappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca kaṇhasukkasappaṭibhāgā. Sukhā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “tīṇi ratanāni ārabbhā”ti. Ratanattayaguṇāvabodhe “satthari kaṅkhatī”tiādi vicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “vinaye ciṇṇavasībhāvassāpī”ti. Okappaniyasaddhāsaṅkhātāadhimokkhabahulassāti saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhātāadhimokkhena adhimuccanabahulassa, adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ, saddhāya vā ninnapoṇatāadhimutti adhimokkho.

Samudayavayāti samudayavayadhammā. Subhanimittasubhanimittādīsūti “subhanimittādīsū asubhanimittādīsū”ti ādi-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena ādi-saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyenamettācetovimuttiādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayameva.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā upādānakkhandhā.

Iti rūpanti ettha iti-saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha “idaṃ rūpa”nti. Tayidaṃ sarūpaggahaṇabhāvato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha “ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī”ti. Itīti vā pakāratthe nipāto, tasmā “iti rūpa”nti iminā bhūtopādādivasena yattako rūpassa pabhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. Sabhāvatoti ruppanasabhāvato, cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. Vedanādisupīti ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānāti”tiādinā, sabhāvatoti ca “anubhavanasabhāvato, sātādisabhāvato cā”ti evamādinā yojetabbaṃ. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. Chasu ajjhattikabāhiresūti “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresū”ti “chasū”ti padaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavattānato. Cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanaṃ eva uppattidvāraṃ, rūpāyatanaṃ eva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatane kadeso uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṃ dhammāyatanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti attho. Suṇātīti sotāṃ. Ghāyatīti ghānaṃ. Jīvitanimittatāya raso jīvitaṃ, taṃ jīvitaṃ avhāyatīti jivhā. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti kāyo. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti mano. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti rūpaṃ. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti saddo. Gandhayati attano vatthuaṃ sūcetīti gandho. Rasanti taṃ sattā assādentīti raso. Phusīyatīti phoṭṭhabbaṃ. Attano sabhāvaṃ

dhārentīti dhammā. Sabbāni pana āyānaṃ tananādiatthēna āyatanāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbo.

Cakkhuñca pajānātīti ettha cakkhu nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhuādikanti āha cakkhupasādanti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti. ca-saddo vakkhamānatthasamuccayattho. Yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhighātārahābhūtapaśādalakkhaṇassa ca daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapaśādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. Atha vā yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti yāthāvasarasavasena ceva lakkhaṇavasena ca, yāthāvasarasoti ca aviparītasabhāvo veditabbo. So hi rasīyati aviraddhapaṭivedhavasena assādiyati ramīyatīti “raso”ti vuccati, tasmā salakkhaṇavasenāti vuttaṃ hoti. Lakkhaṇavasenāti aniccādisāmaññalakkhaṇavasena.

“Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa”ntiādīsu samuditānīyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇupattihetu, na viṣuṃ viṣunti imassa atthassa jotanatthaṃ “rūpe cā”ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṃ idhāpi “rūpe ca pajānātī”ti vuttaṃ, rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṃ ekajjhaṃ gahetvā bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcāti ekavacanavasena attho. Sarasalakkhaṇa vasenāti cakkhuviññāṇassa viśayabhāvakiccassa vasena ceva cakkhupaṭīhananalakkhaṇassa vasena cāti yojetabbaṃ.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhuṃ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhīpatiārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmaṃ ayaṃ suttantaṃvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento “kāmarāga...pe... avijjāsāmyojana”nti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti vā kāmarāgo. So eva bandhanatṭhena saṃyojanaṃ. Ayañhi yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojeti bandhati iti dukkheṇa sattaṃ, bhavādiṇe vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṃ saṃyojeti bandhatīti saṃyojanaṃ. Evaṃ paṭighasaṃyojaṃādīnampi yathārahamattho vattabbo. Sarasalakkhaṇavasenāti ettha pana sattaṃ vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Bhavassādadiṭṭhissādanivattanatthaṃ kāmassādaggaṇaṃ. Assādayatoti abhīramantassa. Abhinandatoti sappīkitaṇhāvasena nandantassa. Padadvayenāpi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāgupatti vuttā. Esa nayo sesesupi. Anīṭṭhārammaṇeti ettha “āpāthagata”ti vibhattivipariṇāmanavasena “āpāthagata”nti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Etaṃ ārammaṇanti etaṃ evaṃsukhumaṃ evaṃdubbibhāgaṃ ārammaṇaṃ. “Niccaṃ dhuva”nti idaṃ nidassanamattaṃ. “Ucchijjissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. Paṭhamāya sakkāyadiṭṭhiyā anurodhavasena “satto nu kho”ti, itarāya anurodhavasena “sattassa nu kho”ti vicikicchato. Attattaniyādigāhānugatā hi vicikicchā diṭṭhiyā asati abhāvato. Bhavaṃ patthentassāti “īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhaṃ rūpārammaṇaṃ sulabhaṃ jātaṃ, tasmā āyatimpī ediso, ito vā uttaritaro sampattibhavo bhavyā”ti bhavaṃ nikāmentassa. Evarūpanti evarūpaṃ rūpaṃ. Taṃsadise hi tabbohāravasenevaṃ vuttaṃ. Bhavati hi taṃsadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāni eva osadhānī”ti. Usūyatoti usūyaṃ issaṃ uppādayato. Aññaṃ maccharāyatoti aññaṃ asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṃ karoto. Sabbeheva

yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṅca kārāṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāgaṃ
itṭhānitṭhādirūpārammaṇaṅceva tajjāyonisomanasikāraṅcāti tassa tassa
saṃyojanassa kārāṇaṃ. Avikkhambhitāsamūhatabhūmiladdhuppannaṃ taṃ
sandhāya “appahīnaṭṭhena uppannassā”ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā
samudācāraggaṇeneva gahitā. Yena kārāṇenāti yena
vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātena kārāṇena. Tañhi tassa tadaṅgavasena ceva
vikkhambhanavasena ca pahānakārāṇaṃ. Issāmacchariyānaṃ apāyagamanīyatāya
paṭhamamaggavajjhata vuttā. Yadi evaṃ “tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā
sotāpanno hotī”ti suttapadaṃ kathanti? Taṃ suttantapariyāyena vuttaṃ.
Yathānulomasāsanā hi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena
saṃvaṇṇanāti nāyaṃ dosoti. Oḷārikassāti thūlassa, yato
abhiṇhasamuppattipariyutṭhānatibbatāva hoti. Aṇusahagatassāti
vuttappakārābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumabhāvaṃ gatassa.
Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyevāti daṭṭhabbo
yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Ekattatāya sotādīnaṃ
sabhāvasarasalakkaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ
uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento “eseva nayo”ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu
vā. Imasmiṃ pakkhe ajjhattikāyatanapariggaṇhanenāti
ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho. Evaṅca anavasesato saparasantānesu
āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. Parassa vā dhammesūti etthāpi ese va nayo.
Rūpāyatanassāti aḍḍhekādasappabhedassa rūpasabhāvassa āyatanassa
rūpakkaṇḍhe “vuttanayena nīharitabbo”ti ānetvā sambandhitabbaṃ.
Sesakkaṇḍhesūti vedanāsaṅgāsaṅkhārakkaṇḍhesu. Vuttanayenāti iminā atidesena
rūpakkaṇḍhe “āhārasamudayā”ti viññāṇakkaṇḍhe “nāmarūpasamudayā”ti
sesakkaṇḍhesu “phassasamudayā”ti imaṃ visesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana
sabbattha samānanti khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ
pāliyaṃ gahitaṃ natthīti vuttaṃ “lokuttaradhammā na gahetabbā”ti. Sesam
vuttanayameva.

Āyatanapabbavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. Bujjhanakasattassāti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā
paṭivijjhanakasattassa. Aṅgesūti kārāṇesu, avayavesu vā. Udayavayaṅṇupattito
paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ ṭhito nāma hotīti āha “āraddhavipassakato paṭṭhāya
yogāvacaroti sambodhī”ti. Suttantadesanā nāma pariyāyakathā, ayaṅca
satipaṭṭhānadesanā lokiyamaggavasena pavattāti vuttaṃ “yogāvacaroti sambodhī”ti,
aññathā “ariyasāvako”ti vadeyya.

“Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā”ti padassa attho “vicikicchāṭṭhānīyā”ti ettha vuttanayena
veditabbo. Tanti yonisomanasikāraṃ. Tatthāti satiyaṃ, nipphādetabbe cetam
bhummaṃ.

Sati ca sampajaññaṅca satisampajaññaṃ. Atha vā satippadhānaṃ
abhikkantādisāttakabhāvaapariggaṇhanaññaṃ satisampajaññaṃ. Taṃ sabbattha
satokārībhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā

paccanīkadhammappahānaṃ, anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttappayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti “satisampajañña”ntiādinā. Tissadattatthero nāma, yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasālakaṃ gahetvā “aṭṭhārasasu bhāsasu katarabhāsāya dhammaṃ kathemī”ti parisaṃ pavāresi. Abhayattheroti dattābhayattheramāha.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo dhammavicayo, so eva sambojjhaṅgo, tassa dhammavicayasambojjhaṅgassa. “Kusalākusalā dhammā”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha yonisomanasikārabahulīkāroti kusalādīnaṃ taṃtaṃsabhāvasarasalakkaṇaādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “yonisomanasikāro”ti vutto, tadābhogātāya āvajjanāpi taggatikā eva, tassa abhiñhaṃ pavattanaṃ bahulīkāro. Bhiyyobhāvāyāti punappunaṃ bhāvāya. Vepullāyāti vipulabhāvāya. Pāripūriyāti paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsītvā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”ti khandhāyatanādiatthaṃ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “kandhadhātu...pe... bahulatā”ti. Vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇanti ettha cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarāni ca “vatthūnī”ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “ajjhakkabāhirāna”ntiādi. Ussannadosanti vātādiussannadosaṃ. Sedamalamakkhanti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. Ca-saddena aññampi sarīrassa, cittassa ca pīlavahaṃ saṅgaṇhāti. Senāsaṇaṃ vāti vā-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Avisade sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggaṭāya aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. Cittacetāsikesu nissayādiṭṭhāyabhiṭṭhesu. Ñāṇampīti pi-saddo sampiṇḍanattho, tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmīṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotīti nissayāparisuddhiyā taṃnissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayino aparisuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Saddheyyavatthusmiṃ paccayavasena adhimokkha-kicassa paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnañca sithilatādinā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha “itarāni mandānī”ti. Tatoti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresañca mandattā. Kosajjapakke patitūṃ adātvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaḥo, paggaḥova kiccaṃ paggaḥakiccaṃ, “kātuṃ na sakkotī”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā upaṭṭhānaṃ. Vikkhepapaṭikkhepo, yena vā sampayuttā avikkhattā honti, so avikkhepo. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ dassanakiccaṃ. Kātuṃ na sakkoti balavatā saddhindriyena abhibhūtatā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Tanti saddhindriyaṃ. Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyyassa vatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃvattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi

evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti pariānanavasena paññābyāpārassa sātisaṃyattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṃ “taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabba”nti. Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanaṃ anuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato, vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito. Dutiyakappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalītheravattūti. So hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te vakkalī iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkalī dhammaṃ passati, so maṃ passatī”tiādīnā ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi, atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsaṃ vissajjanena attānaṃ dassetvā -

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti. -

Gāthaṃ vatvā “ehi vakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi. Saddhāya balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otarati, taṃ ṇatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanaye ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggappaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tenetaṃ vuttaṃ “vakkalītheravattu cettha nidassana”nti. Etthāti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. Passaddhādīti ādi-saddena samādhīupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Hāpetabbanti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhādibhāvanāya hāyati samādhīpakkhiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ “passaddhādibhāvanāya hāpetabba”nti. Soṇattherassa vatthūti sukumārasoṇattherassa vatthu. so hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheṇeva sukhaṃ adhigantuṃ, kilamētvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti taṃ ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānaṃ anuyuñjanto pādatalesu phoṭesu utṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā daḷhaṃ vīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavīthiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayaena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “soṇattherassa vatthu dassetabba”nti. Sesesupīti satisamādhīpaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññaṃ nātivattanaṃ visesato icchitabbāṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. “Balavasaddho”tiādi byatirekamukhena vuttasseva atthassa samatthanaṃ. Tassattho yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṃ, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi avatthusmiṃ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvakā. Kerāṭikapakkhanti sāttheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”tiādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṃbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati saññattiṃ na gacchati. Tenāha “bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti”ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ visamabhāvo na atthāvaho, anattābhāvova, evaṃ, samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ visamabhāvo na atthāvaho, anattābhāvova, tathā na avikkhepāvaho, vikkhepāvahovāti. Kosajjaṃ abhibhavati, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Uddhaccaṃ abhibhavatīti etthāpi eseṃ nayo. Tadubhayanti saddhāpaññādvayaṃ, samādhivīriyadvayaṃ. Samaṃ kātābanti samarasaṃ kātābbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. Eṃti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. Saddahantoti “pathavī pathavīti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. Okappentoti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. Ekaggatā balavatī vaṭṭati samādhippadhānattā jhānassa. Ubhinnanti samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “samatāyapī”ti, samabhāvenāpīti attho. Appanāti lokiyappanā. Tathā hi “hotiyevā”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesāṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganandhaṃ bhāvetī”ti.

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ, samādhivīriyānaṃ ca samatāva icchitā, kathaṃ satīti āha “sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī”ti. Sabbatthāti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “saddhāvīriyapaññāna”nti āha. Aññathā pīti ca gaṇhetabbā siyā. Tathā hi “kosajjapakkhikena samādhinā” icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhīupekkhāhī”ti. Sāti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto sabbakammiko. Tenāti tena sabbattha icchitabbatṭhena kāraṇena. Āha atṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā sabbatthikā sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne, uddhate ca citte bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti sabbatthikā. Cittanti kusalaṃ cittaṃ. Tassa hi sati paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ appattassa pattiyaṃ anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “ārakkhapaccupaṭṭhānā”tiādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenaṃ khandhāyatanādīsu appatitṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññānavahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññaṃ tīrattā ekamsato paññavā eva nāma hotīti āha “samapaññāsa lakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā”ti. Neyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakaññaṃ gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “gambhīresu khandhādīsu

pavattāya gambhīrapaññāyā”ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā”ti. Yathā sativapullappatto nāma arahā eva, evaṃ paññāvepullappattotipi so evāti āha “arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti”ti. Vīriyādīsupi eseṇa nayo.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamentī”tiādinā vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamam karontīti, devadūtasuttādīsū tassa ādito vuttattā ca āha “pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā”ti. Sakaṭavahanādikāletī ādi-saddena tadanñāmanussehi, tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṃ saṅgaṇhāti. “Ekaṃ buddhantara”nti idaṃ aparāparaṃ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi “kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā tṭhito metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissatī”ti vadanti, yaṃ tassa kappāyukatā vuttā.

Ānisaṃsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro, lokiyo ca visesādhigamo”ti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. Gamanavīthinti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminim paṭipadaṃ, saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma. Kāyadaḷhībahuloti yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. Piṇḍanti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā piṇḍāpacāyanaṃ.

Nīharantoti pattathavikato nīharanto. Taṃ saddaṃ sutvāti taṃ upāsikāya vacanaṃ attano vasanapaṇṇasāladvāre tṭhito vā pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā tisso sampattiyo. Dātuṃ sakkhissasīti “tayī katena dānamayena, veyyāvaccamayena ca puññakammena khattavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussasampattiyo, ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī”ti therō attānaṃ pucchati. Sitaṃ karonto vāti “akiccheneva mayā vaṭṭadukkaṃ samatikkanta”nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātiddhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. Evaṃ yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ. Kusītopi tena kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabbaariyadhanadāyajjassa na bhāgī. Āraddhavīriyova labhati sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā, evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahasilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento “satthuno hī”tiādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamena sakyaputtassabhāvo sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “asambhinnāyā”tiādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḥhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhāḍḍianuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā kusītapuggalaparivajjanā. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”tiādinā bhāvanāraddhavasena āraddhavīriyānaṃ daḥhaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanā āraddhavīriyapuggalasevanā. Tenāha “kucchiṃ pūretvā”tiādi. Visuddhimagge pana jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti, vīriyuppadane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggalasevana-tadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā visesakāraṇasabhāghetubhāvato “pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā”ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso. Yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti tassā uppādakamanasikāro.

“Buddhānussatī”tiādisu vattabbaṃ visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “yāva upacārā”ti. Sakalasarīraṃ pharamānoti pītisamuṭṭhānehi pañītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassāpi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā, evaṃ sesaanussatīsu. Pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. Saṅkhārānaṃ sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti āha “samāpattiyā...pe... paccavekkhantassāpī”ti. Tattha “vikkhambhitā kilesā”ti pāṭho. Te hi na samudācarantīti. Iti-saddo kāraṇattho, yasmā na samudācaranti, tasmā taṃ nesaṃ asamudācāraṃ paccavekkhantassāti yojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojjhaṅgupatti yuttā. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thūsasamahadayatā lūkhatā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve”ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhiaṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa passaddhisambojjhaṅgassa evaṃ uppādo hotīti yojanā.

Pañītabhojanasevanatāti pañītasappāyabhojanaseva natā.

Utuiriyāpathasukhaggahaṇena sappāyautuiriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhadukkanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo majjhattapayogatā. Ayañhi pahāya

sāraddhakāyatam passaddhakāyatāya kāraṇam hontī passaddhidvayam āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānam tadāvahanatā samvaṇṇitāti daṭṭhabbam.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva samathanimittam. Nānārammaṇe paribbhamanena vividham aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto, ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti abyaggo, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbam. Tenāha “avikkhepaṭṭhena ca abyagganimitta”nti.

Vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttam “vatthuvisada...pe... veditabbā”ti.

Karaṇabhāvanākosallānam avinābhāvato, rakkhanakosallassa ca taṃmūlakattā “nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā” icceva vuttam. Kasiṇanimittassāti ca nidassanamattam daṭṭhabbam. Asubhanimittassāpi hi yassa kassaci jhānupattinimittassa uggahaṇakosallam nimittakusalatā evāti. Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogamandatam, pamodavekallaṇca saṅgaṇhāti. Tassa paggaṇhananti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇam. Vuttañhetam bhagavatā -

“Yasmiṇca kho, bhikkhave, samaye līnam cittam hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissa hetu? Līnam, bhikkhave, cittam tam etehi dhammehi susamuṭṭhāpayam hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittam aggaṃ ujjaḷitukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātaṇca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittam aggaṃ ujjaḷitunti. Evaṃ bhante”ti.

Ettha ca yathāsakam āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnam bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaram vibhāvitā eva. Āraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavatam, pamodubbilāvanaṇca saṅgaṇhāti. Tassa niggaṇhananti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetam bhagavatā -

“Yasmiṇca kho, bhikkhave, samaye uddhatam cittam hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissa hetu? Uddhatam, bhikkhave, cittam tam etehi dhammehi suvūpasamayam hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni...pe... paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetunti. Evaṃ bhante”ti.

Etthāpi yathāsakam āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnam bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva. Samādhisambojjhaṅgassa anantaram vakkhati. Paññāpayogamandatāyāti

paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhapadhānaṃ, sīlaṃ adosapadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohapadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenāpi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ “paññāpayoga...pe... nirassādaṃ hoti”ti. Tassa saṃveguppādanāṃ, pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento “aṭṭha saṃvegavattahūnī”tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatīyaṃ, duggatīyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi aññaṃaññaṃ vibādhanādihetukaṃ apāyadukkaṃ daṭṭhabbaṃ, tayidaṃ sabbāṃ tesāṃ tesāṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesāṃ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikādukkaṃ aṭṭhamāṃ saṃvegavattū gahitanti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanāti ayaṃ bhāvanācittassa sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. “Alīna”ntiādisu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya alīnaṃ, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya anuddhataṃ, paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhigamena ca anirassādaṃ, tato eva ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhatatā hi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ. Samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatāti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāsaṅkhātāṃ paṭipakkaṃ abhibhuyya pekkhanā vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato, vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhāna kiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanaṃ evāti tattha samadhurabhāvenāha “upacāraṃ vā appanaṃ vā”ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ. Anurodhavirodhavippahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmīṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato. So ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha “sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā”ti. Tadubhaye ca virujjhanaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassetuṃ “sattamajjhattatā”tiādi vuttaṃ. Tenāha “sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā”ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha “upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo”ti. Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ, attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. Dvīhevāti avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatā dassanattamaṃ. Saṅkhyā evettha samānā, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. Assāmikabhāvo anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ, aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. Anaddhaniyanti na addhānakkhamaṃ na ciraṭṭhāyi, ittaraṃ aniccanti attho. Tāvakālikanti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti “mamā”ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati.

Mamāyantāti mānaṃ dabbāṃ karontā.

Ayaṃ satipaṭṭhānadesanā pubbabhāgamaggavasena desitāti pubbabhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha “bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasacca”nti. Sesāṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. Yathāsabhāvatoti aviparītasabhāvato. Bādhanakkhaṇato yo yo vā sabhāvo yathāsabhāvo, tato, ruppanādi kakkhaḷādisabhāvatoti attho. Janikaṃ samuṭṭhāpikanti pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. Purimataṇhanti yathāpariggahitassa dukkhassa nibbattito puretaraṃ siddhaṃ taṇhaṃ. Siddhe hi kāraṇe tassa phaluppatti. Ayaṃ dukkhasamudayoti pajānātīti yojanā. Ayaṃ dukkhanirodhoti etthāpi eseṇa nayo. Ubhinnaṃ appavattinti dukkhaṃ, samudayo cāti dvinnaṃ appavattinimittaṃ, tadubhayaṃ na pavatti etāyāti appavatti, asaṅkhatā dhātu. Dukkhaṃ dukkhasaccaṃ parijānāti pariññābhisaṃmayavasena paricchindatīti dukkhaparijānanaṃ, ariyamaggo, taṃ dukkhaparijānanaṃ. Sesapadadvayeṇa iminā nayena attho veditabbo.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

388. Evaṃ vuttāti evaṃ uddesavasena vuttā. Sabbasattānaṃ pariyādānavacanaṃ byāpanicchāvasena āmeḍitaniddesabhāvato. Sattanikāyeti sattānaṃ nikāye, sattaghaṭṭe sattasamūheti attho. Devamanussādibhedāsu hi gatīsu bhummadevādikhattiyādiḥattādiḥhuppipāsikāditamṭamjātivisiṭṭho sattasamūho sattanicāyo. Nippariyāyato khandhānaṃ paṭhamābhiniḥbatti jātīti katvā “jananaṃ jātī”ti vatvā svāyaṃ uppādavikāro aparinipphannaṃ yesu khandhesu icchitabbo, te teneva saddhiṃ dassetuṃ “savikārāna”ntiādi vuttaṃ. Savikārānanti uppādasāṅkhātena vikārena savikārānaṃ. Jātīādīni hi tīṇi lakkhaṇāni dhammānaṃ vikāravisesātī. “Upasaggamaṇḍitavevacana”nti iminā kevalaṃ upasaggena padavaḍḍhanaṃ katanti dasseti. Anupaviṭṭhākārenāti aṇḍakosaṃ, vatthikosañca ogāhanākārena. Nibbattisaṅkhātenāti āyatanānaṃ pāripūrisaṃsiddhisāṅkhātena.

Atha vā jananaṃ jātīti aparipuṇṇāyatanānaṃ jātīmāha. Sañjātīti sampuṇṇāyatanānaṃ. Sampuṇṇā hi jāti sañjāti. Okkamaṇaṭṭhena okkantīti aṇḍajalābujavasena jāti. Te hi aṇḍakosaṃ, vatthikosañca okkamantā pavisaṇṭā viya paṭisaṇḍhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbattīti saṃsedajaopapātikavasena. Te hi pākāṭā eva hutvā nibbattanti. Abhibyattā nibbatti abhinibbatti. “Jananaṃ jātī”tiādi āyatanavasena, yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā jātīm dassetuṃ vuttaṃ. “Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ...pe... abhinibbattī”ti sattavasena vuttattā sammutikathā. Pātubhāvoti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena “āyatanānaṃ paṭilābho”ti imassa padassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ayampi hi paramatthakathāti. Ekavokārabhavādīsūti ekacatupañcavokārabhavesu. Tasmimṃ khandhānaṃ pātubhāve sati. Āyatanānaṃ paṭilābhoti ekacatuvokārabhavesu dvinnaṃ dvinnaṃ āyatanānaṃ vasena, sesesu rūpadhātuyaṃ paṭisaṇḍhikkhaṇe

uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmadhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ, navannaṃ, dasannaṃ, punadasannaṃ, ekādasannañca āyatanānaṃ vasena saṅgaho daṭṭhabbo. Pātubhavantāneva, na kutoci āgatāni. Paṭiladdhāni nāma honti sattasantānassa tassa saṃvijjamānattā. Āyatanānaṃ paṭilābhonti vā āyatanānaṃ attalābho veditabbo.

389. Sabhāvaniddesoti sarūpaniddeso. Sarūpañhetam jīṇṇatāya, yadidaṃ “jarā”ti, “vayohānīti vā. Jīraṇameva jīraṇatā, jīrantassa vā ākāro tā-saddena vuttoti āha “ākārabhāvaniddeso”ti. Khaṇḍitadantā khaṇḍitā nāma uttarapadalopena. Yassa vikārassa vasena satto “khaṇḍito”ti vuccati, tam khaṇḍiccaṃ. Tathā palitāni assa santīti “palito”ti vuccati, tam pāliccaṃ. Valittacatāya vā vali taco assāti valittaco.

Phalūpacārenāti phalavohārena.

390. Cavanameva cavanatā, cavantassa vā ākāro tā-saddena vutto. Khandhā bhijjantīti ekabhavapariyāpannassa khandhasantānassa pariyosānabhūtā khandhā bhijjanti, teneva bhedenā nirodhanam adassanam gacchanti, tasmā bhedo antaradhānam maraṇam. Maccumaraṇanti maccusaṅkhātam ekabhavapariyāpannajīvitindriyupacchedabhūtam maraṇam. Tenāha “na khaṇikamaraṇa”nti. “Maccu maraṇa”nti samāsam akatvā yo “maccū”ti vuccati bhedo, yañca maraṇam pāṇacāgo, idaṃ vuccati maraṇanti visuṃ sambandho na na yujjati. Kālakiriyāti maraṇakālo, anatikkamanīyattā visesena “kālo”ti vuttoti tassa kiriyā, atthato cutikhandhānam bhedappattiyeva, kālassa vā antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. Ayaṃ sabbāpi sammutikathāva “yaṃ tesam tesam sattāna”ntiadinā sattavasena vuttattā. Ayaṃ paramatthakathā paramatthato labbhamānānam ruppanādisabhāvānam dhammānam vinassanajotanābhāvato.

Attāti bhavati ettha cittanti attabhāvo, khandhasamūho, tassa nikkhepo nikkhipanam, pātanam vināsoti attho. Aṭṭhakathāyaṃpana “maraṇam pattassā”tiadinā nikkhepahetutāya patanam “nikkhepo”ti phalūpacārena vuttanti dasseti. “Khandhānam bhedo”ti pabandhavasena pavattamānassa dhammasamūhassa vināsajotanāti ekadesato paramatthakathā, “jīvitindriyassa upacchedo”ti panettha na koci vohāraleso pīti āha “jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇa”nti. Evaṃ santepi yassa khandhabhedassa pavattattā “tisso mato, phusso mato”ti vohāro hoti, so bhedo khandhappabandhassa anupacchinnatāya “sammutimaraṇa”nti vattabbataṃ arahatīti āha “etadeva sammutimaraṇantipi vuccatī”ti. Tenāha “jīvitindriyupacchedameva hī”tiadi. Sabbaso pabandhasamucchedo hi samucchedamaraṇanti.

391. Byasanenāti anatthena. “Dhammapaṭisambhidā”tiādīsu viya dhamma-saddo hetupariyāyoti āha “dukkhakāraṇenā”ti. Socananti lakkhitaḥḥatāya socanalakkhaṇo. Socitassa socanakassa puggalassa, cittassa vā bhāvo socitabhāvo. Abbhantareti attabhāvassa anto. Attano lūkhasabhāvatāya sosento. Thāmagamanena samantato sosanavasena parisosento.

392. “Ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti ādevo”ti ādevana-saddam katvā assumocanādivikāram āpajjantānam tabbikārāpattiyā so saddo kāraṇabhāvena vutto. Tam tam vaṇṇanti tam tam guṇam. Tassevāti ādevaparidevasseva. Bhāvaniddesāti “ādevitattam paridevitatta”nti bhāvaniddesā.

393. Nissayabhūto kāyo etassa atthīti kāyikaṃ. Tenāha “kāyapasādavatthuka”nti. Dukkaraṃ khamanaṃ etassāti dukkhamanaṃ, so eva attho sabhāvoti dukkhamanaṃ, tena. Sātavidhuratāya asātaṃ.

394. Cetasi bhavanti cetasiṃ, taṃ pana yasmā cittaṃ samaṃ pakārehi yuttaṃ, tasmā āha “cittasampayutta”nti.

395. Sabbavisaya paṭipattinivāraṇasena samantato sīdanaṃ saṃsīdanaṃ. Uṭṭhātumpi asakkuṇeyyatākaraṇasena atibalavaṃ, virūpaṃ vā sīdanaṃ visīdanaṃ. Cittakilamathoti visīdanākārena cittassa parikhedo. Upāyāso, sayaṃ na dukkho dosattā, saṅkhārakkhandhapariyāpannadhammantarattā vā. Ye pana domanassameva “upāyāso”ti vadeyyuṃ, te “upāyāso tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto”ti. Imāya pāḷiyā paṭikkhipitabbā. Upa-saddo bhusatthoti āha “balavataraṃ āyāso upāyāso”ti. Dhammamattatādīpano bhāvaniddeso dhammato aññassa kattuabhāvajotano, asati ca kattari tena kattabbassa, pariggahetabbassa ca abhāvo evāti āha “attattaniyābhāvadīpakābhāvaniddesā”ti.

398. Jātidhammānanti ettha dhamma-saddo pakatipariyāyoti āha “jātisabhāvāna”nti, jāyanapakatikānanti vuttaṃ hoti. Maggabhāvanāya maggabhāvanicchāhetukatā icchitabbāti tādisaṃ icchaṃ nivattento “vinā maggabhāvāna”nti āha. Aparo nayo na kho panetanti yametaṃ “aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā”ti evaṃ pahīnasamudayesu ariyesu vijjamānaṃ ajātidhammattaṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātiyā anāgamaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā appattabbato, anicchantassāpi bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbam nāma hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Vakkhamānatthasampiṇḍanattho pi-saddoti āha “upari sesāni upādāya pi-kāro”ti. Yanti hetuatthe karaṇe paccattavacananti āha “yenapi dhammāna”ti. Hetuattho hi ayaṃ dhamma-saddo, alabbhaneyyabhāvo ettha hetu veditabbo. Tanti vā icchitassa vatthuno alabbhanaṃ, evamettha “yampīti yenapī”ti vibhattivipallāsena attho vutto. Yadā pana yaṃ-saddo “iccha”nti etaṃ apekkhati, tadā alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hoti. Yadā pana “na labhatī”ti etaṃ apekkhati, tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hoti, so pana atthato añño dhammo natthi, tathāpi alabbhaneyyavatthugatā icchāva vuttā hoti. Sabbatthāti “jarādhammāna”ntiadinā āgatesu sabbavāresu.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. Punabbhava karaṇaṃ punobbhavo uttarapadalopaṃ katvā mano-saddassa viya purimapaḍassa o-kārantatā daṭṭhabbā. Atha vā sīlanaṭṭhena ika-saddena gamitattattā kiriyāvācākassa saddassa adassanaṃ daṭṭhabbaṃ yathā “asūpabhakkhanasīlo asūpiko”ti. Sammohavinodaniyaṃ pana “punabbhavaṃ deti, punabbhāvāya saṃvattati, punappunaṃ bhava nibbattetīti ponobbhavikā”ti attho vutto so “taddhitā” iti bahuvacananiddesato, vicittattā vā taddhitavuttiyā, abhidhānalakkhaṇattā vā taddhitānaṃ tesupi atthesu ponobbhavikasaddasiddhi sambhaveyyāti katvā vutto. Tattha kammunā saha-jātā punabbhavaṃ deti, asaha-jātā kammāsahāyabhūtā punabbhāvāya saṃvattati, duvidhāpi punappunaṃ bhava nibbattetīti daṭṭhabbā. Nandanaṭṭhena, rañjanaṭṭhena ca nandīrāgo, yo ca nandīrāgo, yā ca taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, ubhayametam ekatthaṃ, byañjanaṃ eva nānanti taṇhā “nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatā”ti vuttā. Tabbhāvattho hettha saha-saddo “sanidassanā dhammā”tiādīsu viya. Tasmā nandīrāgasahagatāti

nandīrāgabdhāvaṃ gatā sabbāsupi avatthāsu nandīrāgabdhāvassa apaccakkhāya vattanatoti attho. Rāgasambandhena uppannassāti vuttaṃ. Rūpārūpabhavarāgassa visuṃ vuccamānattā kāmabhava eva bhavapatthanuppatti vuttāti veditabbā.

Tasmiṃ tasmiṃ piyarūpe paṭhamuppattivasena “uppajjati”ti vuttaṃ, punappunaṃ pavattivasena “nivisati”ti. Pariyuṭṭhānānusayavasena vā uppattinivesā yojetabbā. Sampattiyanti manussasobhagge, devatte ca. Attano cakkhūnti savatthukaṃ cakkhūṃ vadati, sapasādaṃ vā maṃsapiṇḍaṃ. Vipprasannaṃ pañcapasādanti parisuddhasuppasannanīlapītalohitakaṇḍavaṇṇavantaṃ. Rajatapanālikāṃ viya chiddaṃ abbhantare odātattā. Pāmaṇḍasuttaṃ viya ālambakaṇṇabaddhaṃ. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā tuṅganāsā, evaṃ laddhavohāraṃ attano ghānaṃ. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho, tasmiṃ sati tuṅgā nāsā yesaṃ te tuṅganāsā, evaṃ laddhavohārā sattā attano ghānanti yojanā kātābbā. Jivhaṃ...pe... maññanti vaṇṇasaṇṭhānato, kiccatto ca. Kāyaṃ...pe... maññanti ārohapariṇāhasampattiyā. Manaṃ...pe... maññanti atītādiatthacintanasamatthaṃ. Attanā paṭiladdhāni ajjhatañca sarīragandhādīni, bahiddhā ca vilepanagandhādīni. Uppajjamānā uppajjati yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjati sāmāñña gahitā uppādakiriyaṃ lakkhaṇabhāvena vuttā, visayavisiṭṭhā ca lakkhitābbabhāvena. Na hi sāmāññavisesehi nānattavohāro na hotīti. Uppajjamānāti vā anicchito uppādo hetubhāvena vutto, uppajjati nicchito phalabhāvena yadi uppajjamānā hoti, ettha uppajjati.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. “Sabbāni nibbānavevacanānevā”ti vatvā tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “nibbānañhi”tiādi āradhā. Tattha āgammāti nimittaṃ katvā. Nibbānaheṭuko hi taṇhāya asesavirāgaṇirodho. Khayagamānavasena virajjati. Appavattigāmanavasena nirujjhati. Anapekkhatāya cājanavasena, hānivasena vā cajiṃyati. Puna yathā nappavattati, tathā dūra khipānavasena paṭinissajjiṃyati. Bandhanabhūṭāya mocānavasena muccati. Asaṃkilesavasena na allīyati. Kasmā panetaṃ nibbānaṃ ekameva samānaṃ nānānāmehi vuccatīti? Paṭipakkhanānatāyāti dassento “ekameva hi”tiādimāha. Saṅkhatadhammavidhurasabhāvattā nibbānassa nāmānīpi guṇanemittikattā saṅkhatadhammavidhuraṇeva hontīti vuttaṃ “sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasenā”ti. Asesaṃ virajjati taṇhā etthāti asesavirāgoti. Esa nayo sesesupī. Ayaṃ pana viṣeso - natthi etassa uppādo, na vā etasmiṃ adhigate puggalassa uppādoto anuppādo, asaṅkhatadhammo. “Appavatta”ntiādisupī iminā nayena attho veditabbo. Āyūhanaṃ samudayo, tappaṭipakkhavasena anāyūhanaṃ.

Taṇhā appahīne sati yattha uppajjati, pahāne pana sati tattha tatthevassā abhāvo sudassitoti āha “tattheva abhāvaṃ dassetu”nti. Apaññattinti apaññāpanaṃ, “titta alābu atthi”ti vohārābhāvaṃ vā. Tittaalābuvalīyā appavattiṃ icchanto puriso viya ariyamaggo, tassa tassā appavattininnacittassa mūlacchedanaṃ viya maggassa nibbānārammaṇassa taṇhāya pahānaṃ, tadappavatti viya taṇhāya appavattibhūtaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

Dutiyaupamāyaṃ dakkhiṇadvāraṃ viya nibbānaṃ, coraghātakā viya maggo. Dakkhīṇadvāre ghātītāpi corā pacchā “aṭaviyaṃ corā ghātītā”ti vuccanti, evaṃ nibbānaṃ āgamma niruddhāpi taṇhā “cakkhādīsū niruddhā”ti vuccati tattha kiccakaraṇābhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Purimā vā upamā maggena niruddhāya

“piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattam vuttā, pacchimā nibbānam āgamma niruddhāya “piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattam vuttāti ayam etāsam viseso.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. Aññamaggapaṭikkhepanatthanti titthiyehi parikappitassa maggassa dukkhanirodhagāminipaṭipadābhāvapaṭikkhepanattam, aññassa vā maggabhāvapaṭikkhepo aññamaggapaṭikkhepo, tadattam. “Aya”nti pana attano, tesu ca bhikkhūsu ekaccānam paccakkhabhāvato āsannapaccakkhavacanam. Ārakattāti niruttinayena ariyasaddasiddhimāha. Ariyabhāvakarattāti ariyakaraṇo ariyoti uttarapadalopena, puggalassa ariyabhāvakarattā ariyam karotīti vā ariyo, ariyaphalapaṭilābhakarattā vā ariyam phalam labhāpeti janetīti ariyo. Purimena cettha attano kiccavasena, pacchimena phalavasena ariyanāmalābho vuttoti daṭṭhabbo. Catusaccapaṭivedhāvaham kammaṭṭhānam catusaccakammaṭṭhānam, catusaccam vā uddissa pavattam bhāvanākammam yogino sukhavisesānam ṭhānabhūtanti catusaccakammaṭṭhānam. Purimāni dve saccāni vaṭṭam pavattihetubhāvato. Pacchimāni vivaṭṭam nivattitadadhigamupāyabhāvato. Vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso sarūpato pariggahasabbhāvato. Vivaṭṭe natthi avisayattā, visayatte ca payoanābhāvato. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. Kammaṭṭhānapāliya hi tadatthasallakkhaṇena vācuggatakaraṇam uggaḥ. Tenāha “vācāya punappunam parivattento”ti. Itṭham kantanti nirodhamaggesu ninnabhāvam dasseti, na abhinandanam, tanninnabhāvoyeva ca tattha kammakaraṇam daṭṭhabbam.

Ekaṭṭhānānāni ekaññānānāni paṭivijjhanena. Paṭivedho paṭighātābhāvena visaye nissāṅgacārasaṅkhātam nibbijjhanam. Abhisamayo avirajjhivā visayassa adhigamasāṅkhāto avabodho. “Idam dukkham, ettam dukkham, na ito bhiyyo”ti paricchindivā jānānameva vuttanayena paṭivedhoti pariññāpaṭivedho, tena. Idañca yathā tasmim ñāṇe pavatte pacchā dukkhasa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattim gahetvā vuttam, na pana maggañāṇassa “idam dukkha”ntiadinā pavattanato. Pahīnassa puna appahātābhātāya pakatṭham hānam cajanam samucchindanam, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti pahānapaṭivedho, tena. Ayampi yasmim kilese appahīyamāne maggabhāvanāya na bhavitabbam, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa paṭighātam karontassa anuppattidhammatam āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyam paṭighātābhāvena nissāṅgacāram upādāya evam vutto. Sacchikiriyā paccakkhakaraṇam anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇam “idam ta”nti yathāsabbhāvato gahaṇam, sā eva vuttanayena paṭivedhoti sacchikiriyāpaṭivedho, tena. Ayam panassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇam nirodham ālambitum na sakkoti, tassa samucchindanato tam sarūpato vibhāventameva pavattatīti evam vutto. Bhāvanā uppādanā, vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsū vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayatthāpi veditabbam. Paṭhamamaggepi hi yathāraham vuṭṭhānagāminiyam pavattam parijānanādim vaḍḍhento pavattoti vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum. Dutiyādīsūpi appahīnakilesappahānato, puggalantarabhāvasāddhanato ca uppādanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum, sā eva vuttanayena paṭivedhoti bhāvanāpaṭivedho, tena. Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānam sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto.

Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tenevāha “diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo”ti yato sacassa dhammatāsañcoditā yathādhigatasaccadhammāmbaniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti, dukkhasaccammopi sakkāyadiṭṭhiādayo. Ayañca atthavaṇṇanā “pariññābhisamayenā”tiādīsupi vibhāvetabbā. Ekābhisamayena abhisametīti etthāha vitaṇḍavādī “ariyamaggañānaṃ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakara”nti, so abhidhamme odhisokathāya saññāpetabbo. Idāni tameva ekābhisamayaṃ vitthāravasena vibhāvetuṃ “evamassā”tiādi vuttaṃ. “Pubbabhāge...pe... paṭivedho hoti”ti kasmā vuttaṃ, nanu paṭivedho pubbabhāgiyo na hotīti? Saccametaṃ nipariyāyato, idha pana uggahādivasena pavatto avabodho pariyāyato tathā vutto. Paṭivedhanimittatā vā uggahādivasena pavattaṃ dukkhādīsu pubbabhāge ñānaṃ “paṭivedho”ti vuttaṃ, na paṭivijjhanasabhāvaṃ. Kiccatoti pubbabhāgehi dukkhādiñānehi kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñānaṃ dukkhādippakāsanakiccato, pariññāditoti attho. Ārammaṇapaṭivedhoti sacchikiriyāpaṭivedhamāha. Sāti paccavekkhaṇā. Idhāti imasmiṃ ṭhāne. Uggahādīsu vuccamānesu na vuttā anavasaraṭṭā. Adhigame hi sati tassā siyā avasaro.

Taṃyeva hi anavasaraṃ dassetuṃ “imassa cā”tiādi vuttaṃ. Pubbe pariggahatoti kammaṭṭhānapariggahato pubbe. Uggahādivasena saccānaṃ pariggaṇhanañhi pariggaho. Tathā tāni pariggaṇhanato manasikāradaḷhatāya pubbabhāgiyā dukkhaṇiññādayo honti yevāti āha “pariggahato paṭṭhāya hoti”ti. Aparabhāgeti maggakkhaṇe. Duddasattāti attano pavattikkhaṇavasena pākāṇīpi pakatiñāṇena sabhāvarasato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Gambhīreneva ca bhāvanāñāṇena, tathāpi matthakappattena ariyamaggañāṇeneva yāthāvato passitabbattā gambhīrāni. Tenāha “lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīra”nti. Itarāni asaṃkiliṭṭhaasaṃkilesikatāya accantasukhappattāya anuppattibhavatāya, anuppannapubbattāya ca pavattivasena apākāṭattā ca paramagambhīrattā, tathā paramagambhīrañāṇeneva passitabbattāya pakatiñāṇena daṭṭhuṃ na sakkuṇeyyānīti duddasāni. Tenāha “itaresaṃ panā”tiādi. Payogoti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṃ, dukkarataratañca upamāhi dasseti “bhavaggaṇṇaṇattha”ntiādinā. Paṭivedhakkhaṇeti ariyassa maggassa catusaccasampaṭivedhakkhaṇe. Ekameva taṃ ñāṇanti dukkhādīsu pariññādikiccasādhanaṃ vasena ekameva taṃ maggañānaṃ hoti.

Imesu tīsu ṭhānesūti imesu viramitabbatāvasena jotitesu tīsu kāmabyāpādavihiṃsāvitakkavatthūsu. Viṣuṃ viṣuṃ uppannassa tividhaakusalasaṅkappassa. Padapacchedatoti ettha gatamaggo “pada”nti vuccati, yena ca upāyena kāraṇena kāmavitakko uppajjati, so tassa gatamaggoti tassa pacchedo ghāto padapacchedo, tato padapacchedato. Anuppattidhammatāpādanāṃ anuppattisādhanaṃ, tassa vasena. Maggakiccasādhanaṃ maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova tividhakiccasādhano kusalasaṅkappo uppajjati. Tividhākusalasaṅkappasamucchedanameva hettha tividhakiccasādhanaṃ daṭṭhabbaṃ. Iminā nayena “imesu catūsu ṭhānesū”tiādīsupi attho veditabbo.

Musāvādāveramaṇiādayoti ettha yasmā sikkhāpadavibhaṅge viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadānīti āgatānīti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “viratiyopi honti cetanāyopi”ti sammohavinodaniyaṃ vuttaṃ, tasmā keci

“ādi-saddena na kevalaṃ piṣuṇavācā veramaṇiādīnaṃyeva saṅgaho, atha kho tādīsānaṃ cetanānaṃpi saṅgaho”ti vadanti, taṃ pubbabhāgavasena vuccamānattā yujjeyya, musāvādādīhi viramaṇakāle vā viratiyo, subhāsītādivācābhāsanādikāle ca cetanāyo yojetabbā, maggakkhaṇe pana viratiyova icchitabbā cetanānaṃ amaggaṅgattā. Ekassa ñāṇassa dukkhādīñāṇatā viya, ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanaśabhāvābhāvā sammāvācādivihāvāsiddhito, taṃsiddhiyaṃ aṅgattayatāsiddhito ca.

Bhikkhussa ājīvaḥetukaṃ kāyavacīduccaritaṃ nāma ayoniso āhārapariyesanahetukameva siyāti āha “khādanīya...pe... ducarita”nti. Kāyavacīduccaritaṃgahaṇaṇca kāyavacīdvāreyeva ājīvapakopo, na manodvāreti dassanattaṃ. Tenāha “imesuyeva sattasu ṭhānesū”ti.

Anuppannānanti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṃ. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma na santi. Tenāha “ekasmiṃ bhava”tiādi. Yasmiṃ bhava ayaṃ imaṃ vīriyaṃ ārabhati, tasmīṃ ekasmiṃ bhava. Janetīti uppādeti. Tādisaṃ chandaṃ kurumāno evaṃ chandaṃ janeti nāma. Vāyāmaṃ karotīti payogaṃ parakkamaṃ karoti. Vīriyaṃ pavattetīti kāyikacetasikavīriyaṃ pakārato vatteti. Vīriyena cittaṃ paggaḥitaṃ karotīti teneva saḥajātavīriyena cittaṃ ukkhipento kosajjapātato nisedhanena paggaḥitaṃ karoti. Padhanaṃ pavattetīti padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannapubbānanti sadisavohārena vuttaṃ. Bhavati hi taṃsadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittiri, tāni eva osadhānī”ti. Tenāha “idāni tādise”ti. Uppannānanti “anuppannā”ti avattabbataṃ āpannānaṃ. Pahānāyāti pajāhanatthāya. Anuppannānaṃ kusalānanti ettha kusalāti uttarimanussadhammā adhippetā, tesaṇca uppādo nāma adhigamo paṭilābho, tappaṭikkhepena anuppādo appaṭilābhoti āha “appaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīna”nti. “Ṭhitiyā vīriyaṃ ārabhatī”ti vutte na khaṇaṭhiti adhippetā tadatthaṃ vīriyārabbhena payoḥjanābhāvato, atha kho pabandhaṭhiti adhippetāti āha “punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitattha”nti. Sammussanaṃ paṭipakkhadhammasena adassanamupagamananti tappaṭikkhepena asammussanaṃ asammosoti āha “asammosāyāti avināsanattha”nti. Bhiyyobhāvo punappunaṃ bhavanaṃ, so pana uparūpari uppattīti āha “uparibhāvāyā”ti. Vepullaṃ abhiṇṇhappavattiyā paḥuṇaḥbalavabhāvāpattīti vuttaṃ “vepullāyāti vipulabhāvāyā”ti, mahantabhāvāyāti attho. Bhāvanāya paripūraṇatthanti jhānādivihāvanāparibhūhanatthaṃ.

Catūsu ṭhānesūti anuppannākusalānuppādanādīsu catūsu ṭhānesu. Kiccāsādhanaśasenāti catubbidhassapi kiccassa ekajjhaṃ nipphādanavasena.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāti yadipi samādhīupakārakehi abhīniropanānumajjanasampiyyāyanabrūhanasantasukhasabhāvehi vitakkādīhi sampayogabhedato bhāvanātisayappavattānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena sammāsamādhī vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāppahānacatusatikiccaṃ, eko samādhī catujhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhī

eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇe pīti attho. Nānāmaggavasenāti paṭhamamaggādinānāmaggavasena jhānāni nānā. Dutiyādayopi maggā dutiyādīnaṃ jhānānaṃ. Ayaṃ panassāti ettha maggabhāvena catubbidhampi ekattena gahetvā “assā”ti vuttaṃ, assa maggassāti attho. Ayanti pana ayaṃ jhānavasena sabbasadisasabbāsadisekaccasadisatā viseso.

Pādakajjhānaniyamena hotīti idha pādakajjhānaniyamaṃ dhuraṃ katvā vuttaṃ, yathā cettha, evaṃ sammohavinodaniyampi. Aṭṭhasālīniyaṃ pana vipassanāniyamo vutto sabbavādāvirodhato, idha pana

sammasitajjhānapuggalajjhāsayavādanivattanato pādakajjhānaniyamo vutto. Vipassanāniyamo pana sādharmaṇattā idhāpi na paṭikkhittoti daṭṭhabbo. Aññe ca ācariyavādā parato vakkhamānā vibhajitabbāti yathāvuttameva tāva pādakajjhānaniyamaṃ vibhajanto āha “pādakajjhānaniyamena tāvā”ti. Paṭhamajjhāniko hoti, yasmā āsannapadese vuṭṭhitasamāpatti maggassa attano sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa. Paripuṇṇāneva hontīti aṭṭha satta ca hontīti attho. Satta honti sammāsaṅkappassa abhāvato. Cha honti pītisambojjhaṅgassa abhāvato. Maggaṅgabojjhaṅgānaṃ sattachabhāvaṃ atidisati “esa nayo”ti. Arūpe catukkapañcakajjhānaṃ...pe... vuttaṃ aṭṭhasālīniyanti adhippāyo. Nanu tattha “arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati”ti vuttaṃ, na “catukkapañcakajjhāna”nti? Saccametam, yesu pana saṃsayo atthi, tesam uppattidassanena, tena atthato “catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati”ti vuttameva hotīti evamāhāti veditabbaṃ. Samudāyañca apekkhitvā “tañca lokuttaraṃ, na lokiya”nti āha “avayavekattaṃ liṅgasamudāyassa visesakaṃ hotī”ti. Catutthajjhānameva hi tattha lokiyaṃ uppajjati, na catukkaṃ, pañcakaṃ vāti. Ettha kathanti pādakajjhānassa abhāvā kathaṃ daṭṭhabbanti attho. Taṃjhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti, tajjhānikaṃpaṭhamaphalādiṃ pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāyāti adhippāyo. Tikacatukkajjhānikaṃ pana maggaṃ bhāvetvā tattha uppannassa arūpacatutthajjhānaṃ, tajjhānikaṃ phalañca pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāya aññajjhānikāpi uppajjantīti, jhānaṅgādinīyāmikā pubbābhisaṅkhārasamāpattipādakaṃ, na sammasitabbāti phalassāpi pādakatā daṭṭhabbā.

Keci panāti moravāpīmahādattattheraṃ sandhāyāha. Puna kecīti tipīṭakacūlābhayaṭṭheraṃ. Tatiyavāre kecīti “pādakajjhānameva niyametī”ti evaṃ vādīnaṃ tipīṭakacūlānāgattheraṅceva anantaraṃ vutte dve ca there ṭhapetvā itare there sandhāya vadati.

403. Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudayānaṃ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ “attano vā cattāri saccāni”ti. Parassa vāti etthāpi eseva nayo. Tenāha bhagavā “imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññāpemi, lokasamudayañca paññāpemi, lokanīrodhañca paññāpemi, lokanīrodhagāminipaṭipadañca paññāpemi”ti kathaṃ pana ādikammiko nirodhamaggasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti. Evañca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissāpi pariggaho na virujjhati. Yathāsambhavatoti sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayaṇīyati veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

404. “Aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsa”ntiādikā satta sivathikā
aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ
sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. Dveyevāti ānāpānaṃ, dvattiṃsākāroti
imāni dveyeva. Abhinivesoti vipassanābhiniveso, so pana
sammāsaniyadhammapariggaho. Iriyāpathā, ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ
avatthāvisesamattatāya na sammāsanaupagā viññattiādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā
ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ “iriyāpatha...pe... na jāyatī”ti. Kesādiapadesena
tadupādānadhammā viya iriyāpathādiapadesena tadavatthā rūpadhammā
pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṃsampayuttā, taṃnissayadhammāti
adhippāyena mahāsivatthero ca iriyāpathādīsopi “abhiniveso jāyatī”ti avoca. “Atthi
nu kho me”tiādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa
anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

Kāmaṃ “idha bhikkhave bhikkhū”tiādinā uddesaniddhesu tattha tattha
bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ taṃpaṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana
sabbasādhāraṇāti dassetuṃ “yo hi koci bhikkhave” icceva vuttaṃ, na bhikkhu yevāti
dassento “yo hi koci bhikkhu vā”tiādimāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṃ
anatikkamitvā jānantī sikhāppattā aggamaggapaññā aññā nāma, tassa phalabhāvato
aggaphalaṃ pīti āha “aññāti arahatta”nti.

Appatarepi kāle sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā. Niyyātentoti
nigamento.

Mahāsatiṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Tīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Υποσχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Υποσχόλια. 1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια. 2. Υποσχόλια για το μεγάλο κεφάλαιο. 9. Σχόλια για τη μεγάλη ομιλία για την εφαρμογή της μνήμης έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org